

ՊԱՐԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳԻՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵԲԵՍՈՒՄ

1. ՏԵԲԵՍԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

1. Վերջին տասնամյակում լեզվաբանության մեջ լայն թափ է առել տեքստի լեզվաբանությունը՝ վերաբերող հարցերի ուսումնասիրությունը որն ընդգրկում է լեզվական երևույթների ինչպես կառուցվածքային, այնպես էլ բովանդակային կողմը:

Տեքստի լեզվաբանությունը, որպես լեզվաբանության նոր և հիմնավոր ճյուղ, ուշադրության առարկա է դառնում 40-ական թվականների կեսերից: Որպես հետազոտության նյութ ուսումնասիրողները ընտրում են նախադասությունից դուրս լեզվական ավելի խոշոր միավորներ (վերջույթային միասնություններ), որոնք ներկայացնելով նվազագույնը երկու նախադասություններ, ընդգրկում են մինչև պարբերությունները:

Քանի որ պարբերությունն է մեր հետազոտության հիմնական նյութը, ապա նրա, որպես լեզվական ինքնուրույն միավորի կառուցվածքային առանձնահատկությունները բացահայտելու համար անհրաժեշտ ենք համարում բնդհանուր առմամբ անդրադառնալու «տեքստ» լեզվական միավորին, վերջինիս առանձնահատկություններին, տեքստն ամբողջացնող իմաստային ու ձևական կապակցություններին, տեքստակաղմիչ այն հիմնական օղակներին, որոնց մեջ կարևորագույն գործառական դերը պատկանում է պարբերությանը:

Տեքստն իր բոլոր տեքստակաղմիչ օղակներով ներքին և արտաքին կապերի մի ամբողջություն է: Դրանք գործում են անդրադարձման և փոխալայման ավորվածության սկզբունքով:

Արտաքին կապերը՝ իրականանում են տեքստ-պարբերություն կադապարով, իսկ ներքին կապերը՝ հիմնականում գործում են պարբերություն-նախադասություն (պարբերություն) ոլորտում և ունեն դրսևորման բաղմալան ձևեր, որոնք և ընկած են պարբերությունների կազմակերպման առանձնահատկությունների հիմքում:

Արտաքին կապերի դրսևորման պրոցեսում շարունակ առնչվում ենք ամբողջ տեքստի հետ, քանի որ վերջինիս ամբողջությունը փաստորեն պայմանավորվում է այն հանգամանքով, թե պարբերությունների ծավալման և գործառութային ոլորտը որքանով է համապատասխանում տեքստի առաջադրած խնդիրներին:

Ներքին կապերի բացահայտման ընթացքում մեղ առավել հետաքրքրում են պարբերությունների, որպես տեքստակազմիչ հիմնական օղակների ա. միմյանց նկատմամբ ունեցած հարաբերությունները, բ. դրանց մեջ մտնող նախադասությունների՝ որպես պարբերությունների կազմիչների, իրար նկատմամբ եղած հարաբերությունները, գ. պարբերությունների ներսում գտնվող կապակցությունների իրականացման միջոցների (կրկրություններ, բառակապակցություններ, բառեր, կապեր, շաղկապներ, խոսքային իրադրություններ, քերականական ձևեր և այլն) դրսևորման ձևերը, դ. արդեն հայտնի և նոր տրվող հաղորդման (թեմա-ռեմա) և դրանց միջև եղած կապի դրսևորման ձևերը, ե. պարբերություն կազմող նախադասությունների հաղորդակցային տիպերի միջև եղած ընդհանրություններն ու տարբերությունները և տեքստի ընդհանուր հնչերանգային ուղղվածության նկատմամբ դրանց ունեցած ազդեցությունը:

Նշենք, որ տեքստում գործող արտաքին և ներքին կապերը իրարից անջրպետել և բոլորովին առանձնացնել չի կարելի, քանի որ դրանք ողջ տրամաբանական ատաղձն են կազմում:

Հարցի հետազոտության հենց սկզբում մենք առնչվում ենք «կապակցված տեքստ» լեզվական երևույթի հետ: Սա նշանակում է, որ դրվում է կապակցված մտքով իրար հաջորդող նախադասությունների շղթայի առկայության անհրաժեշտությունը. այն նախադասությունների, որոնք իմաստային մեկ շրջանակի մեջ մեկ ամբողջություն են կազմում: Սա հենց այն օղակն է, որը համապատասխանում է «պարբերություն» (վերֆորացին միասնություն) լեզվական հասկացություններին: Հանդիսանալով կապակցված, ավարտուն իմաստային միավոր, նրանում խոսքային, քերականական իմաստային զանազան ձևերով արձագանք են գտնում նախորդ օղակներում, որ մենք կանվանենք պարբերություն՝ եր, արծարծված հարցերը (տեքստի բովանդակության առումով) և միաժամանակ իմաստային շղթա է ստեղծվում հետո եկող պարբերությունների հետ կապը ապահովելու համար: Այսինքն, իրականանում է արտաքին կապը ամբողջ տեքստի և նրա կազմիչների՝ պարբերությունների միջև: Նման գծային իմաստային հարաբերությունը լեզվային միավորների համար նշանակալից է, քանի որ այս հիմքի վրա կառուցվում է տեքստի բովանդակությունը: Այս հարաբերության ընթացքում նկատի են առնվում ակտուալ հատուկավորման հետ կապվող շատ հարցեր, թեմա-ռեմա հա-

րաբերությունը, ևնթատեքստի և տեքստի հարաբերությունը, բառերի դասավորությունը, զանազան բառամիջոցների՝ հոգերի, կապական բառերի, շաղկապների օգտագործումը և այլն: Ուրիշ խոսքով՝ պարբերության քերականական, իմաստային և ձևական կողմերի բացահայտումը կատարվում է ոչ թե ինքն իր մեջ, այլ ամբողջ տեքստի՝ ինչպես նախորդող, այնպես էլ հաջորդող օղակների ֆոնի վրա. այսինքն՝ տեքստով դիտվում է որպես բարձր կարգի մեկ ամբողջություն, իսկ պարբերությունները որպես դրա մեջ մտնող առանձին կապակցված և կապակցող օղակներ:

2. Տեքստի լեզվաբանական գաղափարի հետ կապված շատ հարցեր ուշադրության կենտրոնում են եղել դեռևս Պրագայի լեզվաբանական դպրոցի ներկայացուցիչների մոտ: Հիշենք օրինակ Վ. Սկալիշկայի 1948 թ. հրատարակած հոդվածը խոսքի լեզվաբանության կառուցվածքի ուսումնասիրման անհրաժեշտության մասին, Ծ. Բալլի, Զ. Հարիսի դիտողությունները ակտուալիզացիայի, կորեֆերենցիայի մասին և այլն:

Սովետական լեզվաբանության մեջ տեքստի լեզվաբանության շատ հարցեր բավականաչափ ուսումնասիրվել են, և հիմա ունենք բաղմամբով մենագրություններ և դիսերտացիաներ՝ նվիրված լեզվաբանության այդ նոր զարգացող բնագավառին ⁽¹⁸⁾:

Սկզբնական շրջանում տեքստի լեզվաբանությունը դիտվել է որպես մի բնագավառ, որտեղ ուսումնասիրվում է «լեզուն գործողության մեջ» ⁽²⁴⁾: Եվ սա տեքստի լեզվաբանության բնորոշումներից ամենից հաջողն է, քանի որ մինչ այդ միտում կար այն կոնկրետացնել միայն սոսյուրյան «parole»-ի շրջանակներում:

Սակայն տեքստի լեզվաբանության նպատակը և խնդիրները չեն շրջափակվում սոսկ անհատական, հրեմն նաև պատահական բնութագրումների բացահայտումով: Ծիշտ հակառակը: Տեքստի լեզվաբանության նպատակը և խնդիրների ընդհանուր օրինաչափություններ գտնելը և հաստատելն է, տեքստի քերականական կարգերի ինչպես բովանդակային, այնպես էլ ձևական միավորների հայտնաբերելը: Ինչպես իրավացիորեն նշել է Ռ. Հարվեզը ⁽²⁵⁾, տեքստի լեզվաբանությունը ջանում է գտնելու տեքստակազմիչ այնպիսի օրինաչափություններ, որոնք բնորոշ են բոլոր տեքստերին (ընդգծումը մերն է):

Ահա այն ճշմարտացի բնորոշումը, որը որպես աշխատանքային դրույթ է ծառայելու մեր հետազոտության ընթացքում:

3. Որո՞նք են այն հիմնական լեզվաբանական գաղափարները, որոնք ելակետ են հանդիսացել տեքստի լեզվաբանության համար:

Ամենակարևոր և բեղմնավոր լեզվաբանական ելակետը տեքստի լեզվաբանության համար ծառայել է և ծառայում է նախադասության ակտուալ հատույթավորումը՝ տեքստի ներքին կապերի դրսևորումը: Մտքի

կենտրոնը, նրա դիրքը մնացած անդամների նկատմամբ, խոսքի իրադրությունից բխող շեշտադրումը, այսինքն մտքի կենտրոնի առանձնացումը, բառերի դասավորությունը՝ պայմանավորված խոսքի իրադրությունով և հաղորդման կարևորությունով, հաղորդման մեջ իմաստային այնպիսի կապակցվածություն ու պայմանավորվածություն բացահայտումը, որը ներկայացնում է թեմա-ռեմա հարաբերությունը և դրանով իսկ մատնանշում տեքստ-ենթատեքստ կապակցությունը, նախադասության մեջ առանձին բառերի, բառաձևերի օգտագործումը և այլն. այս բոլորը, որ արվում էր նախադասության շրջանակներում, ընդգրկելով, վերջապես, նաև հնչերանգի իմաստազատիչ գործառությունը, փոխադրվում է տեքստաբանության մեջ և տեքստի լեզվաբանության խնդիրներն ու գործառություն ունեցող դարձնում բովանդակությամբ հագեցված և գործառությամբ՝ արդյունավետ:

Քանի որ տեքստի լեզվաբանությունը իր գործունեության համար որպես ամենահարմար օղակ ընտրել էր նախադասությունը⁽¹⁵⁾, բնականաբար այն պետք է առնչվեր բանավոր տեքստում հիմնականում հնչերանգի ամենակարևոր՝ իմաստազատիչ գործառությանը, որն, ինչպես հայտնի է, ընկած է ոչ միայն հաղորդման հաղորդակցող տեսակը որոշելու հիմքում, այլ նաև առանձնացնում և տարբերակում է հաղորդման իրադրությունից բխող մեկ կամ մի քանի անցումներ, դառնում է ակտուալ հատույթավորման հիմք, խոսքը կարող է վերլուծել մինչև նվազագույն միավորը և, վերջապես, ցույց է տալիս խոսքի կազմիչների միջև գոյություն ունեցող կապն ու փոխապայմանավորվածությունը: Այդ կազմիչները կարող են ներկայանալ ինչպես մեկ անդամի, այնպես էլ ավելի մեծ (ծավալով) միավորների ձևով՝ սկսած շարույթից, վերջացրած ամբողջ նախադասություններով (երկրորդական, գլխավոր և այլն):

Տեքստի լեզվաբանության մեջ կարևոր օղակներից է շարույթը, որը, փաստորեն, տեքստի քերականական կառուցվածքում խաղում է իմաստակիր նվազագույն այն միավորի դերը, որը տարբեր հնչերանգային գունավորման շնորհիվ տեքստում տարբեր կշիռ և կարևորություն է ստանում: Շարույթը (որը կարող է կազմված լինել նաև մեկ ա՜մսից) փաստորեն տեքստի մեջ մտնող այն կազմիչն է, որը ենթակա է հնչերանգային հակադրության, իսկ հնչերանգը, ինչպես գիտենք, ընկած է խոսքային իրադրությունում՝ մտքի կենտրոնի առանձնացման հիմքում:

4. Վերը նշեցինք, որ տեքստի լեզվաբանության ոլորտում կարևոր գործոններ են հնչերանգը, բառերի դասավորությունը և զանազան բառ-բառաձևերի օգտագործումը: Այս երեքը, որպես պարտադիր գործոններ՝ որևէ տեքստի ներքին կապերի բացահայտման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել:

Տեքստի վերլուծման հիմնական ձևը շարահյուսական վերլուծությունն է: Այս դեպքում անմիջականորեն գործ ունենք նախադասության հետ: Բայց քանի որ տեքստը պարունակում է ոչ մեկ նախադասություն, այլ մեկից ավելի, որոնք ենթադրում են միմյանց նկատմամբ զույլություն ունեցող զանազան կարգի վերաբերություններ՝ համադաս, ստորադաս, տեքստի նկատմամբ հեղինակի վերաբերմունք՝ երկխոսության ձևով, և կամ իրեն՝ հեղինակի ինքն իր հետ ունեցած վերաբերություն (մենախոսության մետատեքստ) և այլն, ապա ուրեմն առնչվում ենք կազմավորված, ամբողջական, ավարտուն տեքստի հետ: Վերջին գործոնները հաղորդակցման համար որոշիչ են և պարբերությունների վերլուծման համար ելակետային, քանի որ կապակցված տեքստի կազմության մեջ պարբերությունները հիմնական օղակ են կազմում:

Այժմ անդրադառնանք այն հարցին, թե ինչ է կապակցված տեքստը: Կապակցված տեքստ ասելով ենթադրվում է հաղորդման այն հատվածը, որն իր մեջ պարունակում է տեքստի նախորդ օղակներում եղած հաղորդում (թեմա): Տեքստի կապակցվածությունը միշտ ենթադրում է երկխոսություն, այսինքն՝ հաղորդմանը մասնակցող գործող անձանց նվազագույնը: Ըստ որում անձը, որին հասցեագրվում է հաղորդումը, պետք է բավարար չափով գիտելիքներ ունենա հաղորդման բովանդակության մասին. հակառակ դեպքում տեղի չի ունենա, այն կընդհատվի: Երբ ասում ենք, որ հաղորդումը պահանջում է նվազագույնս երկխոսություն, նկատի ունենք հաղորդողին և ընդունողին. սակայն նշենք, որ այդ ընդունողը միշտ չէ, որ լինում է այլ անձնավորություն (որի ժամանակ կառուցվում է երկխոսություն): Ընդունողը կարող է լինել նաև ինքը՝ հաղորդողը, որի ժամանակ հաղորդումը ստանում է մենախոսության ձև:

Այսպիսով՝ կապակցված հաղորդման ժամանակ գործում են երկու հիմնական հանգամանքներ. ա. երբ տեղի է ունենում անմիջական շփում հաղորդողի և ընդունողի միջև (երկխոսություն), և բ. երբ հաղորդողը և ընդունողը հանդես են գալիս միևնույն անձով (մենախոսություն, մեկուսի խոսք, ինքնամեկնաբանություն, ինքնավերլուծություն և այլն):

Տեքստի կապակցվածության հիմնական պայմաններից, ինչպես ասվեց, ամենաառաջինը թեմայի ընդհանրությունն է նախ՝ ամբողջ տեքստի և հետո հաղորդողի և ընդունողի համար:

Նոր տարրի մուտքը (ռեմայի կազմավորումը) կատարվում է այնպես, որ այն օրգանապես կապվում է նախորդ հայտնի տարրին և տեքստի բովանդակային ընդհանրությունը չի խաթարվում, այլ հաստատում է: Նոր տարրի տեքստի մեջ մուտք գործելու եղանակները բազմազան են և արդեն վերաբերում են տեքստի ներքին կապերի շրջանակներին: Նորը կարող է մուտք գործել տեքստի մեջ ա. թեմայի ընդհանրու-

թյամբ, տեքստում օգտագործվող իմաստային (բովանդակային) և բառային առանձին տարրերի մուտքով: (Ասենք խոսվում էր ֆուտբոլի մասին, դրան զուգահեռ խոսք է բացվում նաև ձեռքի գնդակի մասին):

բ. Նոր մուտք գործող տարրը ընդհանուր տեքստին կարող է կապվել տրամաբանական հիմքով (օրինակ՝ Դիսերտացիայի պաշտպանությունից հետո սուրճի սեղանի շուրջը նորից շարունակվում էր դիսերտացիայի հետ առնչվող որոշ հարցերի քննարկումը):

գ. Հաճախ տեքստի մեջ նորը մուտք է գործում այնպիսի բառերի կամ անվանումների միջոցով, որոնք ի մի են բերում ողջ նախկին հաղորդածի բովանդակությունը (ռեկուրենցիայի սկզբունք): Դրանք մեծ մասամբ լինում են դերանունները, որոնք կարող են փոխարինել ամբողջ հաղորդումների (օրինակ՝ Շուտով մենք լսեցինք մի լուր, որը, ճիշտն ասած, բոլորիս ցնցեց): Սակայն այդ դերով կարող են հանդես գալ նաև ամբողջ նախադասություններ, որոնք կարող են ներկայացնել խոսքային նման իրադրություններ, մարդկային նման ապրումներ և այլն: (Օրինակ, — Մենք խոսում էինք այդ հիվանդության մասին և, ես, ափսոսանքով հիշեցի իմ ծանոթ նկարիչներից մեկին, որի մոտ, անկասկած, այդ եույն հիվանդությունն էր):

դ. Տեքստի կապակցվածությունն ապահովում են նաև այնպիսի երեւույթներ, երբ նորը մուտք է գործում կրկնությունների ձևով: Դրանք կարող են լինել բառացի (կրկնության ռեկուրենցիա), երբ նորը մուտք է գործում տեքստում արդեն եղած բառի կրկնությամբ (օրինակ՝ Ծառառչինք տեսա նրանց՝ մեքենայի մոտ: Մեքենայի դիրքը ինձ զարմացրեց): Կրկնությունը կարող է լինել նաև համանունների ձևով: (Օրինակ՝ Լույսը մարեց, էլեկտրականությունն էին անջատել): Լեզվաբանական դրականության մեջ սրանք կոչվում են ռեկուրենտներ: Ընդհանուր առմամբ սրանք են այն միջոցները, որոնք ապահովում են տեքստի և նրա մեջ մտնող խոշոր ու մանր լեզվական միավորների կապը, որն իր հերթին ամբողջական տեքստ կառուցելու հիմնական պայմանն է հանդիսանում:

5. Տեքստի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ մի քանի լեզվաբանների այդ հարցի կապակցությամբ արտահայտած մտքերին: Այսպես. Մ. Ն. Գինդինը իր «Советская лингвистика текста. Некоторые проблемы и результаты (1948-1975)» հոդվածում (տես գրակ. ցանկը) ներկայացնում է քննվող պրոբլեմի զարգացման պատկերը՝ ինչպես ժամանակագրական, այնպես էլ հարցադրման սկզբունքային առումներով:

Չանդրադառնալով հարցի ժամանակագրական շարադրանքին, քանի որ այն ներկայացված է նշված հոդվածում, մենք շոշափենք մի քանի

սկզբունքային դրույթներ, որոնք անմիջականորեն առնչվում են թեմային:

Հոգվածում հեղինակը առաջ է քաշում միջֆրազային կապակցության (ՄՖԿ) գաղափարը և հստակորեն ներկայացնում է վերջինիս կաղմությունը: ՄՖԿ-ն ընդգրկում է բավական մեծ թվով կաղմիչներ: Դրանցից բառային և բառակապակցական կրկնությունները, անձնական դերանունների դանազան ձևերը, միևնույն շարույթի տրոհումից ստացված մի քանի նախադասություններ (ռեպրիկի ձևով), իմաստային հատվածներ՝ ամբողջի և մասի հարաբերության ձևով: Մեծ նշանակություն է տրվում առանձին նախադասությունների շրջանակներում հանդես եկող կապակցող ձևերին, շաղկապներին, դերանուններին, պարագայական հարաբերությունների դրսևորման ձևերին, բառերի դասավորությանը, հնչերանգին:

Հարցի հետագա զարգացումը, սակայն, հետադոտողներին բերում է այն եզրակացության, որ ՄՖԿ-ն՝ նախադասության ներսում գործող կապակցությունների միջոցով ներկայացնելը բավարար չէ, մանավանդ որ որոշ լեզվաբաններ «բառային կրկնությունները» որպես նախադասության ներքին կապակցական հարաբերությունների արտահայտիչներ, ոչ միայն անտեսում էին, այլև չէին ընդունում (Բ. Մ. Գասպարով): Սակայն հարցի հետագա ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ տեքստում նախադասությունների կապակցությունը ամենից առաջ իրականանում է մտքի իմաստի զարգացմամբ և փոխանցմամբ, որն իր հերթին ամենից առաջ նկատի ունի բառային և ժամանակային գործոնների ընդհանրությունը: ՄՖԿ-ն իրականանում է ոչ միայն նախադասությունների կապակցման ձևերի միասնությամբ, այլ նաև մտքի օբյեկտների միասնությամբ, որոնք ներկայացնում են կրկնվող բառերով և բառակապակցություններով, և հանդես են գալիս ողջ տեքստը կապակցող, միահյուսող գործառությամբ:

Տեքստի լեզվաբանության պրոբլեմների մշակմամբ զբաղվող լեզվաբան Բ. Մ. Գասպարովը իր մի շարք աշխատություններում առաջ է քաշում այն ենթադրությունը, որ բառային կրկնությունները սոսկ արտաքին, պատահական ուղեկիցներ են ՄՖԿ-ներում, որ տեքստում կարևոր են այնպիսի կապակցությունները, երբ, այսպես կոչված, «աղատ, անկախ» այսինքն՝ ինքնուրույն գործող նախադասությունները դիրքային կախվածության մեջ են՝ գտնվում այնպիսի կատեգորիաներից, որոնք առկա են նաև մյուս նախադասություններում:

Սակայն այս դրույթը պաշտպանող հեղինակները կամա թե ակամա նորից առնչվում են բառային կրկնություն ներկայացնող լեզվական միավորին, քանի որ դա է մեծ մասամբ հանդես գալիս խոսքի, տեքստի օբյեկտին փոխարինող գործառությամբ:

Այսպիսով՝ տեքստի կապակցության իրականացման, այսինքն մտքի փոխանցման գործառությամբ հիմնականում հանդես են գալիս «բառա-

յին կրկնութիւնները»: Այս առիթով վերը նշված (18) հոգւածի հեղինակ Ս. Ի. Գինդենը գրում է, որ ՄՅԿ ընդհանրացած կաղապարի կառուցումը բացահայտում է վերջինիս յուրահատկութիւնը, որտեղ բառային կրկնութիւններին տրվում է ՄՅԿ-ն իրականացնողի միակ և օրինաչափ դերը:

Հետևաբար բառային կրկնութիւնները դառնում են միտք փոխանցող միջոց, որն իր հերթին տրամաբանորեն՝ հանգում է իմաստ փոխանցող միջոցին: Այսպիսով մենք գտանք այն հիմնական օղակը, որը կազմակերպում է կապակցված տեքստը:

Կրկնութիւնն ձևերին են պատկանում, այսպես կոչված, գոյականացումը (կամ անձնականացումը-НОМИНАЛИЗАЦИЯ) և բայականացումը (вербализация): (Օրինակ՝ Ամբոխը անասելի աղմկում է: Աղմուկը խլացնում էր ամեն ինչ):

Տեքստի կապակցվածութիւնը կարող է իրականանալ նաև անվանումների ձևափոխումների միջոցով: (Օրինակ՝ Շուտով երևաց էյֆեյյան աշտաբակի «րածայր գագաթը և քիչ հետո մեր առջև հառնեց Փարիզի այդ այցեռոմը...): Կապակցութիւնն նշված ձևերը, որոնք իրականացնում են տեքստի հիմնականում արտաքին կապերը, մեկ անվանումը կոչվում են էքսպլիցիտ ռեկուրենցիայի (эксплицитная рекуррентия) ձևեր: Այս դեպքում տեքստի կապակցվածութիւնը ապահովվում է դրսից զանազան կցվող միջոցների՝ ռեկուրենտների շնորհիւ: Սակայն պետք է նշել, որ կապակցման այս ձևը կարող է գործել նաև տեքստի ներքին կապերը ապահովելու նպատակով:

էքսպլիցիտ ռեկուրենցիայի ձևերից է սուբստիտուտների միջոցով կատարվող կապակցութիւնը: Վերջիններս ներկայանում են որպես բառեր, բառակապակցութիւններ, որոնք կարող են փոխարինել ամբողջ մտքերի, նախադասութիւնների և այլն (прономинация): Դրանցից հիշենք հետևյալ բառակապակցութիւնները. այդ հարցը, վերոնիշյալը, այդ քեմատիկան, նման հարցադրումը, վերջինս և նման բաղաձայնի բառեր ու բառակապակցութիւններ:

Սուբստիտուտների միջոցով, սովորաբար, հեղինակները ձգտում են տեքստը դարձնել ավելի հակիրճ ու դիպուկ:

Ռեկուրենցիայի մյուս ձևը իմպլիցիտն է, երբ տեքստում կապակցվածութիւնը ապահովվում է զերո անդամի միջոցով, այսինքն կապակցվող օղակը իր դերը կատարում է հենց նրանով, որ ինքն իր մեջ մնում է նախորդ օղակում և տեքստի նոր հատվածում չի հիշատակվում, սակայն անպայմանորեն առկա է. (օրինակ՝ Հեղափոխութիւնն առաջին ամիսներին մենք մեկնեցինք Հյուսիսային Կովկաս, մյուսները՝ մի մասը՝ Միջին Ասիա, մի մասը՝ Կենտրոնական Ռուսաստան): Այսպիսի դեպքերում հնչերանգը՝ բանավոր տեքստում և առողանութիւնն նշանակելով՝

գրավոր տեքստում փոխարինում են բացակայող անդամին և իրականացնում տեքստի հատվածների միջև գոյություն ունեցող կապը: Տեքստի կապակցվածության ձևերին վերաբերող վերոհիշյալ տերմինները օգտագործվում են ժամանակակից շատ լեզվաբանների կողմից⁽²³⁾:

Խոսելով տեքստի կապակցվածության մասին, չի կարելի չխոսել այդ կապակցվածությունը խախտող, խզող երևույթների մասին: Հայտնի է, որ հաճախ կապակցված տեքստի մեջ մտնում է որևէ խոսք՝ ռեպլիկի, ուրիշի խոսքի, մեկուսի կամ բարձրաձայն, լրացուցիչ բացատրության նպատակով ասված խոսքի ձևով և այլն, որը կարող է պատկանել ինչպես հեղինակին, այնպես էլ տեքստում առկա այլ անձի: Նման դեպքերում խզվում է տեքստի կապակցվածության ընդհանուր գիծը, որը երբեմն հասցնում է բոլորովին նոր կապակցվածության ստեղծմանը: Այսպես օրինակ, երբեմն ընդհանուր տեքստի մեջ սեպաձև մտնում է հաղորդողի հիշողությունների հետ կապված որևէ թեմա, որը հաղորդումը հեռացնում, շեղում է հիմնական թեմայից (նաև ռեմայից): Նման խոսքային իրադրությունում տեքստային կապը վերականգնվում է նախկին թեմայի հետ կապվելու որևէ կաղմիչի կրկնությամբ կամ նմանակի միջբերումով, երբեմն նաև հիշողության կարգով թեման կրկնելով: Այս բոլորը միասին վերցրած իրականացնում են տեքստում եղած արտաբերի և ներքին կապերը և ապահովում վերջինիս տրամաբանական ամբողջությունը:

Ը. Խոսելով տեքստի կապակցվածության մասին, հենց սկզբից պետք է նշել, որ այդ կապակցվածության ստեղծման պայմաններն ու սկզբունքները բոլոր տեսակի հաղորդումների համար հիմնականում համընկնում են, այսինքն՝ իմաստային ընդհանուր կտրիզ, հնչերանգային վերաբերություն և պարադալական ժամանակային հատկանշական որոշակի հարաբերություններ, որոնք, նույնիսկ որոշ խզումների դեպքում, կարող են վերականգնել բովանդակային հետևողական ամբողջությունը:

Իմաստային կապակցվածության նվաղագույն օղակը մենք դիտում ենք նախադասության մեջ, որն ունի առնչված գործող մեկ առարկա, և վերջինիս նկատմամբ գործողության մեկ վերաբերություն (դրանց միջև եղած հատկանշական, պարադալական հարաբերությունների արտահայտումը պարտադիր չէ):

Սակայն քանի որ տեքստի կազմավորման համար սոսկ առարկայի և գործողության հարաբերությունը բավարար չէ, և անհրաժեշտ է նաև նախատեքստային կապակցությունների առկայություն, որը կնախապատրաստի և կծառայի հիմնական իմաստի բացահայտմանը, մենք որպես հետազոտության առարկա ընտրում ենք տեքստային ներքին կապակցությունը ապահովող ամենափոքր և կարևոր օղակը՝ պարբերու-

թյունը (աճաւ), որն իր մեջ պարունակում է մեկից ավելի նախադասու-
թյուններ և բավարարում է տեքստի ամբողջությունը ապահովող պա-
հանջներին*:

Ռուս լեզվաբանության մեջ «աճաւ» հասկացության ստատուսի
կապակցութեամբ տարակարծություններ կան: Ս. Ի. Գինդինը իր վերը
նշված հոդվածում⁽¹⁸⁾ անդրադառնում է «վերֆրազային միասնություն»
և «պարբերություն» (աճաւ) լեզվական հասկացությունների քննութեա-
նը հետևյալ ձևով:

Հայտնի, է որ տեքստը, որպես խոսքի խոշոր միավոր, իր մեջ պա-
րունակում է ավելի փոքր միավորներ, որոնք առանձնացվում են իր
հեղինակի կողմից որպես զլուսներ, բաժիններ, իմաստային նոր միա-
վորներ: Դրանք, այսպես կոչված, «վերֆրազային միասնությունները»
(сверхфразовое единство) և «պարբերություններն» (абаа) են-
Ս. Ի. Գինդինը սրանք համարում է նախադասության և տեքստի միջև ըն-
կած միջանկյալ միավորներ և իրավացիորեն նշում է, որ դրանց, և հատ-
կապես վերֆրազային միասնության բնույթը, ստատուսը և կառուցված-
քային բնութագրումը դեռևս բավարար չափով բացահայտված չեն (18,
51): Սրանով էլ հեղինակը բացատրում է այդ հասկացությունները բնու-
թագրող անվանումներում տեղ գտած բաղմազանությունը. ինչպես
բարդ շարահյուսական ամբողջություն, կոմպոնենտ, գերֆրազա, իմաս-
տային հատված և այլն: Հեղինակի մտքերի հետագա շարադրանքից մենք
կռահում ենք, որ այս է պատճառը, որ «պարբերություն» և «վերֆրա-
զային միասնություն» հասկացությունները շատ հաճախ հեղինակի կող-
մից օգտագործվում են որպես լեզվական միևնույն միավորը բնութագրող
հասկացություններ, ուրիշ խոսքով՝ նույնանում են:

Բնականաբար այդ միջանկյալ օղակը՝ վերֆրազային միասնությու-
նը պետք է սահմանազատվի մի կողմից «ներքևից»՝ առանձին նախա-
դասությունից, մյուս կողմից «վերևից»՝ հարևան վերֆրազային միաս-
նություններից:

Նախադասություններից կատարվող սահմանազատումը առանձին
դժվարություն է ներկայացնում հատկապես բարդ համադասության
դեպքում, երբ հնչերանգը կամ կետադրությունը միշտ չէ, որ առանձ-
նացնում է նախադասությունները (հաճախ, օրինակ՝ միջակետը դրվում
է բոլորովին ինքնուրույն նախադասությունների միջև՝ վերջիններիս
միջև սերտ կապը, մյուսների համեմատ, ցույց տալու նպատակով):
Այսպիսով բարդ համադասությունը ինքնուրույն նախադասությունների

* Հայերենում «պարբերություն» տերմինը համապատասխանում է ռուսերենի «аб-
зап» հասկացությանը: Տե՛ս «Հայ-ռուսերեն բառարան», Ա. Ս. Լաբիբյան, Ե. Գ. Տեր-
Միքայան, Մ. Ա. Գեորգյան, Երևան, 1960 թ., էջ 350, ծանոթ. 6:

Վրոմպլեքսից տարբերելը բավականաչափ դժվարություն է ներկայաց-
նում: Ինչ վերաբերում է վերֆրազային միասնությունը իր նման այլ
վերֆրազային միասնություններից սահմանազատելուն (սահմանազա-
տում «վերկից»), ապա նման դեպքում հեղինակը մեջբերելով այլ
հեղինակների հետազոտությունների արդյունքները (18-71-64) նշում է
առավել ընդունելի այն կարծիքը, երբ նկատի է առնվում վերֆրազային
միասնություն կազմող նախադասությունների իմաստային ընդհանրու-
թյունը, այսպես կոչված, յուրատեսակ «միկրոթեմայի» առկայությունը
տվյալ վերֆրազային միասնությունում ի հակադրություն այն կար-
ծիքների, որոնք գտնում են, որ վերֆրազային միասնության համար
առավել կարևոր մոմենտ է վերջինիս կոնտեքստից դուրս ինքնուրույն
իմաստ ունենալը և ավարտվածությունը (18, 55):

Այսպիսով իրավացիորեն ընդգծվում է վերֆրազային միասնու-
թյան «միկրոթեմա» ունենալու և հարևան վերֆրազային միասնությու-
նից տարբերվելու (և ոչ նմանվելու կամ ընդհանրություն ունենալու)
հանգամանքը:

Այս կարծիքի կողմնակիցները որպես հիմք ընդունում են ըմբռնման
սյրոցեսում մարդու՝ տեքստը հատուկթավորելու (սեգմենտացիայի են-
թարկելու) յուրահատուկ կարողությունը (18, 64), որի վրա էլ հենվում է
տեքստը ակտուալ հատուկթավորման ենթարկելու սկզբունքը:

Ծիշտ է, որ նման հարցադրումը ավելի հոգեբանական քան լեզվա-
բանական հիմք ունի: Բայց և այնպես այն բավականաչափ ճշգրտորեն
է սահմանում վերֆրազային միասնության բացահայտման սկզբունքը,
որը հիմնականում հանգում է բառային և իմաստային (սեմանտիկա-
կան) կրկնությունների միջոցով կատարվող միասնական մտքի առանձ-
նացմանը: Այլ խոսքով, վերֆրազային միասնության սահմանը հավա-
նորեն համընկնում է միջֆրազային կապակցությունների որոշակի թու-
լացման հետ, երբ որոշ կետերում կատարվում է մտքի ընդհանրության
խզում կամ թուլացում և դրա հետևանքով տեղի է ունենում մտքի ինք-
նուրույն հատվածի առանձնացում: Այսպիսով վերֆրազային միասնու-
թյան սկիզբը համընկնում է այն նախադասությանը, որը բառային կամ
իմաստային կրկնություններով թվով քիչ նախադասությունների հետ
ընդհանրությունների ունի: Սակայն չմոռանաք նշելու, որ վերֆրազային
միասնության առանձնացման հարցի նկատմամբ եղած նման մոտեցու-
մը ամբողջովին չի ապահովագրում այն լեզվական այլ միավորների հետ
շփոթելուց, քանի որ վերֆրազային միասնությունը կարող է ունենալ
մեծ կամ ավելի սահմանափակ ծավալ: Մի քանի նախադասություննե-
րից կազմված վերֆրազային միասնությունը կրկնվող բառային և իմաս-
տային միավորների առկայությամբ կարող է միավորվել այլ վերֆրա-

ղային միասնությունների հետ և կազմել մեծ ծավալի տեքստ: Այնպես որ, ինչպես վկայում են փորձառական մի շարք ուսումնասիրություններ (18, 64), տեքստում վերֆորալային միասնությունների իրեն նման այլ միասնություններից կամ պարբերություններից սահմանազատման և բնութագրման հարցը չի կարելի միանշանակ և ավարտված համարել:

7. Տեքստի ուսումնասիրության շատ հետաքրքիր աշխատություն է նվիրել Ի. Ռ. Գալպերինը (16), որին մենք հարկ ենք համարում անդադառնալ: Օգտագործելով բազմազան աղբյուրներ և ցուցադրող հարուստ նյութ, հեղինակը ներկայացնում է տեքստը որպես լեզվական մակարդակ ներկայացնող միավոր, որն ունի կոտ կազմություն, որոշակի բաղադրիչներ, որոնք իրենք ներկայանալով որպես մակարդակներ, կազմում են բովանդակությունը:

Իրավացիորեն զարմանք հայտնելով, որ շատ հեղինակներ տեքստի հարցերը քննելիս որպես քննության օբյեկտ ելնում են նախադասություններից, Ի. Ռ. Գալպերինը ներկայացնում է տեքստին տված իր սահմանումը, որը, բազմակողմանիորեն ընդգրկելով լեզվաբանական այդ հասկացությունը, իր տեսակի մեջ կարող է ծառայել որպես աշխատանքային ելակետ: «Տեքստը,—գրում է հեղինակը,—դա խոսքաստեղծ պրոցեսի արդյունք է, որը օժտված է ավարտվածությամբ, իրականանում է համապատասխանորեն մշակված գրավոր փաստաթղթի ձևով: Դա մի ստեղծագործություն է, կազմված անվանումից (վերնագիր) և մի շարք հատուկ միավորներից (վերֆորալային միասնություններ), որոնք միավորվելով բառային, քերականական, տրամաբանական ռճային տարբեր տեսակի կապերով, օժտված են որոշակի նպատակաուղղվածությամբ և պրագմատիկ դիրքավորմամբ» (16, 18):

Զարգացնելով հեղինակի միտքը, նշենք, որ բանավոր խոսքը անընդհատ շարժում է, հոսք և այս հանգամանքը վերջինիս դարձնում է ոչ կայուն: Այստեղից հետևում է, որ ամեն մի գրանցված խոսք չէ, որ կարող է տեքստ լինել: Տեքստը, որպես լեզվական մակարդակ, որպես խոսքաստեղծ երևույթ, ունի իրեն բնորոշ չափանիշները: Այսպես ասած «ճշմարիտ տեքստ» ասելով պետք է հասկանալ այն տեքստը, որտեղ աս. բովանդակությունը համապատասխանում է վերջինիս անվանմանը (վերնագիր); բ. ունի ավարտվածություն և լրիվ ընդգրկում է իր անվանումը; գ. ենթարկված է համապատասխան ռճական գրական մշակման; դ. ունի վերֆորալային միասնություններ, որոնք միավորված են զանազան, հիմնականում տրամաբանական, կապերով; ե. ունի նպատակաուղղվածություն և պրագմատիկ դիրքավորում: Այսինքն՝ ընդգրկում է արտաքին և ներքին այն կապերը, որոնք անհրաժեշտ են ամբողջական տեքստի համար: Տեքստում տրված հաղորդումները տարբեր են լինում:

Ամենից առաջ կարող է լինել սոսկ հաղորդում, որը ծանուցում է արդեն եղած ինչ-որ բանի մասին: Դա կարող է իրականանալ և նախադասությունների և դրանցից ավելի մեծ միավորների՝ վերաբրադային միասնությունների (ՎՅՄ) կամ պարբերությունների միջոցով:

Հաղորդումը կարող է լինել ավելի խորը և լայն պլանով, երբ երեւոյթների, առարկաների, դրանց կապերի ու փոխհարաբերությունների մասին տրվում են նոր, ավելի խոր տեղեկություններ, այսպես ասած, դիտական հաղորդման ձևով: Սա հաղորդում է ավելի լայն առումով, որն ընկած է արդեն հաղորդակցման, որպես լեզվական երևույթի, հիմքում: Այսպիսով հաղորդումները կարելի է դասակարգել հետևյալ ձևով: Առաջին. բովանդակային-փաստական, որը դրսևորելով խոսքով, ընդգրկում է հիմնականում տեքստի արտաքին կապերի ոլորտը, որոնք նախապատրաստում են տեքստային ավելի խոր, սերտ, իրարից բխող հանգամանքների բացահայտումը և ներքին կապերի իրագործումը: Ներքոգ. բովանդակային—դիրքորոշային, երբ հաղորդման համար կարևոր գործոն է դառնում հեղինակի վերաբերմունքը հաղորդվածի (փաստի, կատարվածի, կատարվողի, կատարվելիքի) նկատմամբ: Հաղորդման այս ձևում հեղինակի և տեքստի մեջ ընդգրկված զանազան դեպքերի, դեմքերի, ժամանակային ու տարածական իրադրությունների միջև ստեղծվում է ակտիվ փոխկապակցություն և փոխադասականավորվածություն, որը դրսևորվում է հեղինակի կոնկրետ դիրքորոշմամբ: Ներքոգ. բովանդակային—ենթատեքստային հաղորդում, որը բխում է առաջին տեսակի հաղորդման մեջ գործող երևույթների, առարկաների միջև գոյություն ունեցող, առաջին հայացքից աչքի չզարնող (թաքնված) կապերից ու փոխհարաբերություններից: Այն խոսքային դրսևորում չունի, ընկած է հաղորդման խորքային շերտերում և ընկալվում է շնորհիվ ընթերցողի օբյեկտիվ իրականությունը մի քանի կտրվածքներով միաժամանակ ընկալելու զարմանալի ընդունակությամբ:

Այս օղակում էլ հենց իրականանում է թեմա-ռեմա հարաբերությունը: Լեռնային դրսևորում ունեցող հաղորդումը հանդես է գալիս որպես թեմա (տրվածք), իսկ ենթատեքստային հաղորդումը որպես ռեմա (նորը): Այս հարաբերության ընթացքում մեծ դեր է բաժին ընկնում կանխադիրքորոշմանը (пресуппозиция), որը շատ դեպքերում համընկնում է ենթատեքստին (Звягинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи. М. 1976 г. 250):

Ի. Ռ. Գալպերինը իրավացիորեն գտնում է, որ ենթատեքստը դա «վերաբրադային միասնության (երբեմն էլ նախադասության) այնպիսի մի կազմություն է, որը օգնում է նոր, օրգանապես կանխորոշման հետ չկապվող մտքի ծագմանը: Ենթատեքստը փաստորեն հաղորդման երկրորդ

պլանն է: Ավելացնենք, որ ենթատեքստի գործառույթյան համար ամենից շատ նյութ է տալիս գեղարվեստական տեքստը:

Ճ. Տեքստի հատույթավորման ընթացքում կարևոր դեր են խաղում մի շարք գործոններ, որոնցից են տեքստի մասերի ծավալը, բովանդակային միասնականությունը և տեքստի հեղինակի պրագմատիկ դիրքորոշումը:

Կարևոր գործոն է նաև հաղորդման խորքային հատվածների, այսինքն վերֆրազային միասնության, որպես տեքստի միավորի և տեքստի ավելի խոշոր հատվածների (դա կարող է լինել նաև պարբերությունը) բացահայտումը:

Այս բոլոր հատվածների համար կարևոր հանգամանք է ժամանակային գործոնի հաշվառումը, որովհետև յուրաքանչյուր ամբողջի հատույթավորումը անպայմանորեն կապվում է ժամանակի որոշակի հատվածում: Քանի որ տեքստերը տարբեր են լինում՝ գեղարվեստական, մամուլին վերաբերող, վարչական, դիվանագիտական, գործնական, փիլիսոփայական, գիտական և այլն, ապա դրանց հատույթավորումը համապատասխանորեն ունի զրահորման յուրահատկություններ:

Վանդ շառնելով մնացած ձևերի վրա, նշենք, որ գիտական տեքստի հատույթավորման ընթացքում առանձնակի նշանակություն է ստանում հաղորդման տրամաբանական կողմը. որպեսզի ապահովվի տեքստի գիտական հետևողական հաջորդականությունը, արվում են զանազան կարգի ծանոթագրություններ: Ծիշտ և լիարժեք ներկայացվելու համար հաղորդման բովանդակային-փաստական, բովանդակային-դիրքորոշող և բովանդակային-ենթատեքստային ձևերը, անհրաժեշտ է կատարել տեքստի հատույթավորում մինչև նրա ամենափոքր միավորը: Հատույթավորման միավորները կարելի է ներկայացնել գլուխների, ենթագլուխների, պարագրաֆների, պարբերությունների կամ վերֆրազային միասնությունների ձևով: Նախադասությունը, որպես այդպիսին, տեքստ չի կազմում, սակայն մտնում է վերջինիս կազմի մեջ:

Մենք ընդունում ենք «վերֆրազային միասնություն» հասկացությունը որպես տեքստի նվազագույն միավոր, որը ավելի քան հաճախ համընկնում է «պարբերություն» (абзац) հասկացությանը և ձևով, և բովանդակությամբ: Դրա համար ունենք բավարար հիմք, քանի որ այդ հասկացությունների բնութագրման հարցում լեզվաբանության մեջ տարակարծություն կա: Տեքստաբանության հարցերի գիտակ Ի. Ռ. Գալպերինի վերը նշված աշխատությունում հանդիպում ենք այդ երկու հասկացությունները որպես մեկը ընկալելու բազմաթիվ փաստերի: Ամբողջ ուսումնասիրության ընթացքում ոչ մեկ անգամ հեղինակը նույնացման կամ հավասարության նշան է դնում «վերֆրազային միասնություն» և «պարբերություն» հասկացությունների միջև: Ավելին, եթե «վերֆրա-

դային միասնություն» հասկացությանը Ի. Ռ. Գալպերինը անդրադառնում է մանրամասնորեն, ներկայացնելով վերջինիս շուրջը ստեղծված զանազան կարծիքներ (16, 67-73), ապա պարբերության (абзац) մասին խոսելիս վերջինս կամ նույնանում է վերֆրազային միասնությանը կամ թողնում է անորոշ: Այսպես, խոսելով տեքստի հատուկ ավորման մասին, նա գրում է. «Նպատակահարմար կլինի նշել վերֆրազային միասնության որպես տեքստի միավորի խորքային ծավալման մասին, միաժամանակ, հավանաբար, նշելով նաև տեքստի մեկ այլ առավել մեծ հատվածի խորքային ծավալումը» (16, 51): Քիչ ներքևում նա ավելացնում է. «վերֆրազային միասնության կամ պարբերության ծավալման ժամանակ (ընդգծումը մերն է) ուշադրության փոխանցումը մեկ օբյեկտից մյուսին նույնքան կարևոր է, որքան ֆիզիկական վարժություններում մեկ տեսակից մյուսին անցնելը»: Այսպիսով, Ի. Ռ. Գալպերինը իրավացիորեն հստակ սահմանադատում չի տեսնում և չի զնում վերֆրազային միասնության և պարբերության միջև:

Խոսելով վերֆրազային միասնության հարցի նկատմամբ ներկայումս գոյություն ունեցող մոտեցումների մասին սեմանտիկական, պրագմատիկական, սինտակտիկական և գործառական (16, 70-71), հեղինակը նշում է, որ սինտակտիկական (շարակարգային) պլանում առանձնանում են երկու միտումներ. ա. ինքնուրույն նախադասությունները ավելի բարդ ու խոշոր միասնությունների մեջ կենտրոնացնելու միջոցների ուսումնասիրությունը և այդ միասնությունների առանձնացումն ու վերլուծումը և բ. լեզվական այն միջոցների անմիջական վերլուծումը, որոնց միջոցով իրականանում է կապակցված տեքստում նախադասությունների կցումը: Այդ երկու հասկացությունների գործառական համընկնումը և մեկը մյուսին փոխանցվելը Ի. Ռ. Գալպերինին իրավունք է տալիս անելու հետևյալ դիտողությունը:

«Վերֆրազային միասնությունը հանդիսանալով տեքստի հիմնական բաղադրուցիչը, միշտ չէ, որ հեշտությամբ առանձնանում է: Որոշ դեպքերում այն համընկնում է պարբերությանը (ընդգծումը մերն է) (հատկապես գիտական ոճի արձակում, գործնական փաստաթղթերը և այլն), այլ դեպքերում որևէ պարբերություն հեշտությամբ կարող է վերածվել մի քանի վերֆրազային միասնությունների (հատկապես գեղարվեստական ոճի արձակում և չափածոյում): Դա օրինաչափ է: Վերֆրազային միասնությունների և պարբերության սահմանները հաճախ խաչաձևվում են պայմանավորված հաղորդման բովանդակությամբ և պրագմատիկ դիրքորոշմամբ: Համենայն դեպս ՎՖՄ հարկ է ճանաչել որպես տեքստի կազմիչ (конструктор), իսկ նախադասությունը որպես ՎՖՄ-ի կաղմիչ: Այսպես, ինչպես նախադասությունը օժտված է մատնանշելու իր կաղ-

միլիոնների, բառերի իմաստների փոխազդեցությունն ու փոխկապակցվածությունը, այնպես էլ ՎՅՄ օժտված է մատնանշելու իր կազմիչների նախադասությունների իմաստների փոխազդեցությունն ու փոխկապակցությունը» (16, 72):

Տարբեր առիթներով խոսելով ներտեստային կապերի մասին (կոգեզիա) հեղինակը ուղղակիորեն նույնացնում է վերֆրազային միասնությունը պարբերության հետ: Այս առիթով տեղին է հիշել Բ. Ն. Գոլովիչի այն դիտողությունը, թե վերֆրազային միասնություն և պարբերություն հասկացությունների շուրջը ստեղծված տարակարծությունները հիշեցնում են այն լաբիրինթոսը, որտեղ «մտնելուց հետո հայտնվում ես բազմաթիվ փակուղիներում և, բավականաչափ թափառելուց հետո, վերջապես, ելքը գտնում ես այնտեղ, որտեղից մտել էիր»⁽¹⁹⁾:

Այսպիսով, հիմնականում պարզելով վերֆրազային միասնության և պարբերության ստատուսը լեզվական այլ կարգերի շարքում, մենք «պարբերություն» լեզվական իրողությունը դիտում ենք որպես տեքստի իրականացման հիմնական օղակ: Այս դեպքում շպետք է մոռանալ, որ տեքստը դիտվում է ոչ թե որպես նախադասությունների կոգերենտ բազմություն, այլ պարբերությունների միջոցով իրականացող կապակցված ու իմաստավորված շղթա, որն իր գործառնությամբ իրականացնում է հաղորդակցումը: Ուրիշ խոսքով, տեքստը ոչ թե նախադասությունների հաջորդականություն է, այլ նախադասությունների օգտագործման կամ իրականացման հաջորդականություն:

Այսպիսով՝ մենք նորից անդրադառնում ենք վերևում արծարծված այն մտքին, որ պարբերությունը դիտվում է որպես տեքստ ներկայացնող հիմնական օղակ:

9. Լեզվաբանության զարգացման ներկա փուլում տեքստ կազմող լեզվական խոշոր միավորների՝ պարբերությունների ուսումնասիրությունը դառնում է անհրաժեշտություն: Նախադասության դերը այս դեպքում չի թերազնահատվում, այն դիտվում է որպես պարբերության մեջ մտնող ամբողջական միավոր:

Բանավոր կամ գրավոր ասված յուրաքանչյուր տեքստ իրենից ներկայացնում է հասարակական հարաբերությունների և կապերի, այսինքն՝ իրական կյանքի արտացոլում: Սա լեզվի մարքսիստական ըմբռնումն է: Այդ կապերն ու փոխհարաբերությունները լեզվական ձևակերպում են ստանում նախադասությունների՝ միմյանց նկատմամբ ունեցած կապերի ու փոխհարաբերությունների միջոցով: Վերջիններս դրսևորվում են իմաստային (բովանդակային), ձևական (կառուցվածքային), գործառական, վերաբերական (հնչերանգային) մոդուլների միջոցով:

կառուցվածքի և գործառության փոխալամանավորվածությամբ ապահովվում է դիալեկտիկական կապը նախորդ, հայտնի հաղորդման (հեմալին վերաբերող) և նոր տրվող հաղորդման (ռեմալին վերաբերող) միջև: Այդ կապը, որը կազմում է պարբերության ատաղձը կամ հենքը, պետք է ապահովի մի այնպիսի հաղորդում, որն իրենից ներկայացնում է թեմալի (արդեն հայտնի հաղորդման կամ նախահաղորդման) և ռեմալի (նոր հաղորդման) իմաստների օրգանական կապակցվածություն: Պարզ է, որ այս դեպքում լեզվական միավորի անմիջական կազմիչների գործառությամբ հանդես են գալիս նախադասությունները, ըստ որում հանդես են գալիս որպես պարտադիր կազմիչներ:

Թեմալին և ռեմալին վերաբերող հաղորդումների փոխալամանավորվածությունը տեքստում կառուցվում է նախադասությունների միջև գոյություն ունեցող կապի հիմքի վրա. վերջինս իրականացվում է լեզվական այն տարրերի շնորհիվ, որոնք միջնորդ օղակ են հին և նոր հաղորդումների միջև: Դրանց շնորհիվ ապահովվում է ամբողջ տեքստի անխրդիլությունը, արտաքին և ներքին կապերի ամբողջությունը:

«Ժամանակակից հայերենի քերականություն»⁽¹⁾ աշխատության «Շարադասությունների կապակցություն» բաժնում պրոֆ. Ս. Աբրահամյանը հանգամանորեն անդրադառնում է նախադասությունների իմաստային-քերականական կապին և այդ կապի արտահայտման միջոցներին:

Իմաստային-քերականական կապը արտահայտվում է ժամանակային հաջորդականության հարաբերությամբ, պատճառահետևանքային մասնավորմամբ և ընդհանրացմամբ, ներհակական, դիջական, ժամանակի, տեղի և այլ լրացական մեկնական հարաբերություններով: Սրանցից յուրաքանչյուրը կազմվում է իրեն հատուկ միջոցներով: Կապակցությունների այս ամբողջ կառուցվածքը մտնում է տեքստային ներքին կապերի համակարգի մեջ և կազմում է տեքստի տրամաբանական հիմքը: Դրանցից որեւէ մեկին նախապատվություն տալը սխալ կլիներ. բոլորն էլ կարևոր են և ունեն իրենց ինքնուրույն գործառությունը: Դրանց դերը խիստ կարևոր է պարբերությունների կազմավորման պրոցեսում:

Դիմենք հեղինակին. «Նախադասությունները կապակցվում են բազմազան միջոցներով: Դրանք բնույթով երբեմն իրարից տարբեր են, բայց քանի որ իրենց տարբեր յուրահատկություններով հանդերձ տվյալ դեպքում ծառայում են, նպաստում նախադասությունների կապակցմանը, ուստի և կարելի է համարել նախադասությունների կապակցման միջոցներ: Այսպիսի դեր կատարում են շատ շաղկապներ, շաղկապական բառեր ու բառակապակցություններ, դերանուններին հարող շատ բառեր, անձականներ, մակբայներ, եղանակավորող բառեր, տարբեր նախադա-

ստեփյուններում մեկ ընդհանուր անդամը, շարադաստեփյունը և այլն» (1): Վերոհիշյալները իրենց տարբեր առումներով հարաբերություններով և այլն «ցույց են տալիս նախորդ նախադաստեփյունները, իրենց բովանդակությունն ըստ էության ստանում են նրանցից և դրանով պայմանավորում նախադաստեփյունների կապը» (1, 413): Այնուհետև հեղինակը նշում է, որ նախադաստեփյունների կապակցման միջոցների գնահատման տեսակետից կարևոր է նկատի ունենալ, որ այդ միջոցների մի մասը ծառայում է նախադաստեփյան բաղադրիչ մասերի կապակցմանը, իսկ մի ավելի փոքր մասը՝ նախադաստեփյունների կապակցմանը (1, 414):

Մեր կարծիքով այդ միջոցներին պետք է ավելացնել նաև մեկը՝ ոչ պակաս կարևորը, որը մեծ դեր է կատարում հատկապես բանավոր խոսքում: Դա հնչերանգն է իր իմաստադատիչ, հաղորդակցող գործառությանմբ, որը, համապատասխան խոսքային կոնկրետ իրադրության, կարող է լիովին փոխարինել նշված միջոցներից շատերը և իրականացնել թեմա-ռեմային հարաբերությունը: Հնչերանգը կապի այն համընդհանուր ձևն է, որը գործում է արտաքին և ներքին կապերի իրականացման ոլորտում նաև պարբերությունում: Բանավոր խոսքում պարբերությունը ուղեկցվում է հնչերանգային ձևավորմամբ, ավելի կոնկրետ՝ դադարով, այսինքն՝ ըսնավոր խոսքում կազմավորվում են այսպես կոչված «հնչյունաբանական պարբերություններ» (фонетический абзац) (Բ. Ս. Կանդինսկու օգտագործած տերմինն է): Դրանց հնչյունական պատկերը դառնում է արտասանական մեկ լարումով ստացվող կորագիծ, զգալի դադարներով մի հատված, որի հետևանքով էլ նախադասության ծավալման սահմանները բավականաչափ մեծանում են:

10. Պարբերության մասին խոսելիս ընդգծեցինք նախադասության, որպես պարբերության կազմիչի, պարտադիր լինելը: Նախադասությունն այս դեպքում դիտվում է որպես պարբերության մեջ մտնող ինքնուրույն լեզվական միավոր (սակայն ոչ տեքստի միավոր և ոչ էլ տեքստային ավարտուն միավոր):

Պետք է նկատի ունենալ, պարբերության մեջ այս դեպքում կարող են մտնել շարահյուսական տարբեր կառուցվածք ունեցող նախադասություններ, որոնք կարող են պատկանել հաղորդակցող տարբեր տեսակների:

II ՊԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱԶՄՈՂ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ԱՌԱՋԱՅՈՒՄԸ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ՝ ԿԱՊԿԱՅ ՀԱՂՈՐԴՄԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԻ ՀԵՏ

1. Ծանոթանանք հաղորդման ձևերին, որոնց մասին վերը հիշեցինք, քանի որ հաղորդման նշված երեք ձևերը (բովանդակային, դիր-

քորոշային և ենթատեքստային), իրականում ընդգծում են իրենց մեջ այն հսկայական ինֆորմացիան, որ պարունակում է մարդկային հասարակության մեջ կատարվող հաղորդակցումը՝ բանավոր կամ գրավոր ձևով:

Որոնք են դրանց կոնկրետ դրսևորումները:

Առաջին՝ օբյեկտիվ իրականության առարկաներն ու երևույթները, դրանց կապերն ու փոխհարաբերությունները արձանագրող հաղորդման նմուշներ կարող են ծառայել նկարագրական, որոշ առումով գեղարվեստական, փաստագրական, հուշագրական, պատմական-ժամանակագրական բնույթի հաղորդումները, որոնք կրում են չեզոք, սոսկ արձանագրող, դատողական պասսիվ բնույթ:

Երկրորդ կարգի հաղորդումները ընդգրկելով առաջինի սահմանները դրան զուգահեռ ունեն ակտիվ բնույթ, քանի որ հեղինակի վերաբերմունքային դիրքորոշման հետևանքով մատնանշում են այն նորը, որ տրվում է հաղորդման մեջ և լինելով իրենց բնույթով հասցեագրված որոշակի ունկնդրի, պարունակում են նաև ընահատման մոմենտը: Այս տեսակը բնորոշ է գեղարվեստական խոսքին, քաղաքական, քննադատական, գիտական գրականությանը, հրապարակախոսական (ու բանավիճային խոսքին):

Երրորդ տեսակը անվանեցինք ենթատեքստային, որի դերը շատ կարևոր է, քանի որ այն կարող է խոսքով արտահայտված չլինել, սակայն պարզանակել այն հիմնականը, որը կազմում է հաղորդման կորիզը: Հաղորդման այս ձևը արտաքինապես կարող է նման լինել նախորդ երկուսին, սակայն այն նորը, որը պետք է հաղորդվի, գտնվում է տեքստի խորքում, քողարկված է դանազան, առաջին հայացքից ոչ էական թվացող փաստերով, սակայն դրանց բացահայտումն ու ընդգծումն էլ հանդիսանում է տվյալ հաղորդման վերջնական նպատակը:

Ուրեմն պետք է տարբերել սոսկ հաղորդումը (փաստերի ու երևույթների հաստատում կամ ժխտում՝ տեղյակ պահելու միտումով) հաղորդակցումից, որի ժամանակ նախ անպայմանորեն արդեն եղած տեղեկությունների և փաստերի կողքին տրվում է բոլորովին նոր, երբեմն ենթադրվող, երբեմն անսպասելի մի նոր փաստ կամ տեղեկություն, և երկրորդ՝ կարևոր նշանակություն է ստանում հաղորդման նկատմամբ հաղորդակցի կամ ունկնդրի ցուցաբերած վերաբերմունքը կամ գնահատումը: Սա կարևոր մոմենտ է հաղորդակցման համար: Այլ խոսքով, հաղորդակցման համար անհրաժեշտ է հաղորդման ակտիվ ընկալում:

Որքան նորի անսպասելիության հավանականությունը մեծ է, այնքան հաղորդակցման կարևորության աստիճանը բարձրանում է: Ելնելով հաղորդման յուրահատկություններից, ընդհանուր առմամբ նշենք

տեքստերը մեկը մյուսից տարբերակող մի քանի գործոններ, որոնք անմիջականօրէն արտացոլվում են պարբերութիւնների կառուցվածքի մեջ:

Հարկ է նշել, որ տեքստում հաղորդման վերը հիշված տեսակները մեծ մասամբ հանդես են գալիս միաժամանակ, դրանցից որեւէ մեկի գերակշռութեամբ՝ համապատասխան տեքստի բնութիւն: Տեքստերն իրարից տարբերվում են ոչ միայն հաղորդման բովանդակութեամբ, այլ նաև իրենց գործառական ոճերով, արտաքին ձևավորմամբ, վերնագրի հիմնական բովանդակութեւնն արտացոլելու աստիճանով և, որը ամենակարևորն է, լեզվական այն նշանակով կամ կողով, որը լինելով համաժողովրդական լեզվի տարբերակ, բնորոշ է հատկապես տվյալ տեքստային բովանդակութեանը (այստեղից էլ քիմիայի լեզու, մեխանիկայի լեզու, գեղարվեստական գրականութեան լեզու, բանասիրական լեզու և այլն):

Անդրադառնալով գիտական տեքստին նշենք վերջինիս բովանդակային և կառուցվածքային մի քանի առանձնահատկութիւններ: Ամենից առաջ գիտական տեքստում հաղորդումը հիմնականում ունի փաստերը արձանագրելու, շարադրելու և դրանց նկատմամբ հեղինակի դիրքորոշումը, վերաբերմունքը, ներկայացնելու գործառութիւն, շնայած չի բացառվում նաև ենթատեքստի առկայութիւնը, քանի որ հաճախ հեղինակը վիճարկման կարգով համաձայնում կամ չի համաձայնում իր առաջ քաշած հարցերի նկատմամբ եղած քննադատական դիտողութիւններին: Հայտնի է, որ տեքստի, այսպես ասած, հատվածումը հիմնականում կատարվում է երկու առումով. նախ՝ երբ ընթերցողին հատվածաբար՝ պարբերութիւնների ձևով ներկայացվում է հաղորդվող տեքստը և երկրորդ՝ երբ հեղինակը ինքն է հատվածում տեքստը այնպես, որպեսզի իրեն համար պարզ լինի գործողութիւնների ու երևութիւնների ժամանակային տարածական, պատկերային, տրամաբանական կապերն ու փոխհարաբերութիւնները:

Գիտական տեքստին բնորոշ է հատվածման այն ձևը, երբ ուշադրութիւնը կենտրոնանում է հատկապես տեքստի բովանդակութեան կապերի ու հետևութիւնների վրա:

Հայտնի է, որ տեքստերը միմյանցից տարբերվում են մի շարք առանձնահատկութիւններով, որոնց թվում հիշեցինք տեքստի առաջին ձևավորումը: Գիտական տեքստի համար բնորոշ է լրացուցիչ տեղեկութիւնների, ճշտումների, հաստատումների կամ հերքումների համար մեջբերումների օգտագործումը, որոնք մեծ մասամբ արվում են տողատակի կամ ծանոթագրութիւնների ձևով (երբեմն այս ձևը օգտագործվում է նաև գեղարվեստական գրականութեան որոշ ժանրերում, հուշագրութիւններում, պատմական քրոնիկներում, նամականիներում և

այլն): Մեջբերումներն ու տողատակերը օգնում են գիտական տեքստի ժամանակագրական ու փաստագրական ամբողջությունը պահպանելուն:

Գիտական տեքստի համար բնորոշ է ընթերցողի ուշադրությունը նախնկինում ասվածի վրա կենտրոնացնելը, հետհայեցումը (реtrosпекция): Սա տեքստում տրամաբանական կապ ստեղծելու միջոցներից մեկն է: Գիտական տեքստերը եզրափակող վերջաբաններն ու եզրակացությունները հետհայեցման լավագույն օրինակներ են:

Տեքստում քննարկվող հարցերի և գործողությունների միջև տրամաբանական կապ հաստատելու միջոցներից է նաև տեքստում քննարկվելիք հիմնական հարցերի վերաբերյալ նախօրոք, սկզբից տրվող համառոտ հաղորդում՝ նախհայեցում (проспекция): Գիտական տեքստում դրանց լավագույն օրինակը ներածականն է, առաջաբանը, ընդհանուր հիմունքները, ընդհանուր դիտողությունները, ընդհանուր ակնարկը և այլ բաժիններ: Այս ձևը խորթ չէ նաև գեղարվեստական որոշ տեքստերի:

Գիտական տեքստերի համար խիստ կարևոր է ճիշտ լեզվական նշանակ (КОД) և խոսքի արտահայտման ձև (որոշ բառերի կրկնություն և այլն) ընտրելը: Լեզվական նշանակը պետք է համապատասխանի տեքստի բովանդակությանը (բժշկական, աստղագիտական, մաթեմատիկական, բանասիրական և այլն), իսկ արտահայտության ձևը պետք է լինի խիստ տրամաբանական, հետևողական, պատճառաբանված և անկողմնակալ, ինչ-որ տեղ չոր: Ավելորդ զգացմունքայնությունը և սուբյեկտիվ տրամադրվածությունը գիտական տեքստը կարող են արժեքազրկել:

Գիտական տեքստի համար շարժական կարևոր հանգամանք է տեքստում առաջ քաշված հարցերի բազմակողմանի քննարկման (ներառյալ մեջբերումներն ու տողատակերը, դանազան կարծիքների շարադրանքը, փորձերի համեմատական վերլուծությունը և այլն) արդյունքների ի մի բերելը: Սա մեծ մասամբ արվում է վերջաբանի, ամփոփման կամ եզրակացությունների միջոցով:

Գիտական տեքստի համար կարևոր պայմաններից մեկը վերնագրի ճիշտ ընտրությունն է: Նրբեմն վերնագիրը արտահայտում է այն հիմնական հարցը, որը գիտական տեքստի միջուկն է կազմում (օրինակ՝ «Հավանականության տեսություն», «Մարդու անատոմիա» և այլն): Նրբեմն վերնագիրը կարող է ուղղակիորեն չհամապատասխանել տեքստի բովանդակությանը: Այս դեպքում ի հայտ է գալիս ենթատեքստի դերը, որն ամփոփվում է հենց վերնագրում («Գրական ուղիներում», «Գիտության խաչմերուկներում» և այլն):

Հատկապես գիտական տեքստի համար անհրաժեշտություն է որո-

շակի սկիզբ ու վերջ ունենալը: Ավարտվածությունը, այսինքն, երբ հեղինակը իր առջև դրված հարցի լուծումը հասցնում է իր ավարտին, տեքստը դրականորեն բնորոշող կարևոր հատկանիշներից է:

Եվ վերջապես, կարևոր հանգամանք է նաև տեքստի հասցեագրումը: Գիտական տեքստը պետք է ունենա իր ընթերցողը: Դրա համար գիտական տեքստը պետք է բավարարի վերը հիշված բոլոր պայմաններին, և այդ դեպքում միայն այն կստանա ձիշտ նպատակաուղղվածություն և պործառություն:

2. Պարբերությունների (կամ վերֆրազային միասնությունների⁽¹⁾) առանձնահատկությունները բացահայտելու և վերլուծելու առաջին կարևոր քայլը պարբերության մեջ լեզվական միավորների և դրանց սահմանների որոշումն է: Այդ միավորներից, որպես պարբերության պարտադիր կազմիչ, առաջին հերթին հանդես է գալիս նախադասությունը՝ իր ղանաղան դրսևորումներով, կապակցություններով ու միավորումներով՝ պարզ, բարդ, վերջինիս բաղմաղան տեսակներով և հարաբերություններով (համադասական, ստորադասական և այլն): Քանի որ հարցը հանգում է նախադասությանը և նրա դրսևորումներին, հետևաբար վերլուծումը պետք է բխի նախադասության իմաստային-շարահյուսական մեթոդից և կրի իմաստաբանական բնույթ:

«Տրամաբանական է, հրք տեքստում փնտրում են ոչ թե պարբերաբար վերարտադրվող միավորներ, այլ փորձ է արվում որոշելու նախադասությունների խմբերի պարբերաբար վերարտադրվող բնութագրումներ, հետևաբար պետք է խոսել տեքստում գոյություն ունեցող նախադասությունների միավորների մասին, որոնք միմյանց հետ կապակցվում են այս էամ այն միջոցով: Այդ միավորները, որոնք հանդես են գալիս պարբերությունների ձևով (շատերը դրանք անվանում են նաև վերֆրազային միասնություններ) տեքստի այն օղակն է, որից պետք է սկսել ամբողջ տեքստի ուսումնասիրությունն ու վերլուծությունը: Մեր կարծիքով տրվյալ կոնտեքստի սահմաններում չկա մի բան, որ չլինի կոնտեքստը կազմող պարբերություններում»⁽²⁰⁾:

Այսպիսով՝ պարբերությունը, իրականում, միմյանց հետ ղանաղան շարահյուսական-իմաստաբանական կապակցության մեջ գտնվող նախադասությունների խմբավորում է, որը բխելով ընդհանուր տեքստի բովանդակությունից կոնկրետ կոնտեքստային իրադրություններում կարող է դառնալ նոր որակ, նոր կապեր ու հարաբերություններ դրսևորող մի նոր հանգույց: Կապը ընդհանուր տեքստի և պարբերության միջև ապահովվում է ղանաղան միջոցներով, որոնցից ամենից գործնականը կրկնություններն են (ռեկուրենցիա, ռեկուրենտներ), որոնք կարող են

լինել բառաձևերի, բառակապակցութիւնների, առանձին նախադասութիւնների ձևով: Դրանք եղել են տեքստում, դրանց շուրջը ծավալվել են գործողութիւններ ու երևույթներ, ինչ-ինչ պատճառներով հեղինակը շեղվել է տեքստից մեկ այլ հաղորդում տալու համար և հիմա տեքստի ընդհանուր գիծը վերականգնելու նպատակով դիմում է կրկնութիւնների մեթոդին, ընթերցողին վերադարձնում նախկին կոնտեքստին և շարունակում է զարգացնել իր հետապնդած հիմնական միտքը:

Պարբերութիւնների մեջ կան նախադասութիւններ, որոնք իրենց իմաստաբանական-շարահյուսական գործառութեամբ գերակշիռ դեր են կատարում և իրենց վրա են կրում պարբերութեան հաղորդման ամբողջ ծանրութիւնը: Դրանք, փաստորեն, պարբերութեան այն օղակներն են, որոնք ինքնուրույն են, և մեր կարծիքով դրանց կարելի է համարել պարբերութեան առանցքը, որի շուրջը բաշխվում են պարբերութեան մնացած նախադասութիւնները: Քերականորեն այդ առանցքը ներկայացնող նախադասութիւնն ունի հիմնական գործող անձ՝ անվանված ենթակա, հիմնական գործողութիւն ներկայացնող ստորոգյալ: Այդ նախադասութիւնը ինքնուրույն է և պարբերութեան մնացած նախադասութիւններից համեմատաբար անկախ: Վերջիններս, որոնք լրացուցիչ պարզաբանում են առանցքային նախադասութիւնը, իրենց կազմում ենթակայի փոխարեն կարող են օգտագործել զանազան դերանուններ, մակբայներ, առանձին բառեր ու բառակապակցութիւններ, շաղկապեր, որոնցով և հաճախ սկսվում են այդ նախադասութիւնները:

Բնական է, որ պարբերութիւնը որպէս խոսքի մի հատված, պետք է ունենա հաղորդակցման իր տեսակը, այսինքն՝ պետք է պատկանի հաղորդակցման որևէ տեսակի: Պարբերութեան հաղորդակցման տեսակը ըստ մեզ, պետք է որոշվի առանցքային նախադասութեան տեսակով: Այն կարող է լինել նկարագրական, դատողական, պատմողական և այլն, իսկ նրան հարող նախադասութիւնները կարող են պատկանել հաղորդակցման այլ տեսակների, որը սակայն, այնքան էլ ցանկալի չէ, քանի որ, մեր կարծիքով, այդ հանգամանքը խղում կամ բեկում է մտցնում պարբերութեան ողջ հատուցվածքում և խոսքը հեռացնում է առանցքային նախադասութեան միջոցով տրվող հիմնական հաղորդումից: Այդ պատճառով պարբերութեան մասին խոսելիս մենք պետք է նկատի ունենանք ոչ միայն խոսքի շարահյուսական-իմաստաբանական, այլ նաև ձևական-եղանակային, ոճական միատարրութիւնը, որը կօգնի այն դարձնելու ավելի կոռ ու նպատակասլաց:

Ծավալի տեսակետից պարբերութիւնները, ընդհանուր առմամբ, որևէ կանոնի չեն ենթարկվում, չնայած տեքստերի համեմատական վերլուծութիւնը ցույց է տվել, որ կան հեղինակներ, որոնք գերադասում են

կարճ, հակիրճ պարբերություններ (9, 2), կան հեղինակներ նաև, որոնք շարադրում են ծավալուն պարբերություններով (6, 5): Հարցի այդ կողմերի ոճաբանական նշանակություն ունի և պարբերության գնահատման գործոնն է:

Պարբերությունը, սովորաբար, առանձնացվում է իրեն՝ հեղինակի կողմից և գրավոր տեքստում ունի կարմիր տողից սկսվելու հարմարություն: Ինչ վերաբերում է բանավոր տեքստին, ապա հնչերանգային ձևավորումը այս դեպքում պարբերության առանձնացման հիմնական պայմանն է: Պարբերությունների առկայությունը տեքստը դարձնում է ավելի կուռ: Այն ավելորդ երկարաբանություններից խուսափելու և նոր թեմայի անցնելու հիմնական միջոց է: Սակայն հաճախ նոր պարբերությունը նաև կարող է ներկայացնել ոչ միայն նոր թեմա, այլ նաև նախորդ թեմայի կապակցությամբ լրացուցիչ, բացահայտող դրույթներ:

Ըստ Ս. Ի. Գինդինի (18, 49) պարբերության սկիզբ պետք է համարել նոր, նախկինում չհիշատակած անուն կամ առարկա, հետո արդեն պետք է հիշատակվեն ծանոթ, նախկինում գործող անուններ, առարկաներ: Սա, սակայն, լինելով պարբերություն կազմելու կարևոր գործոն, միակը համարվել չի կարող: Ավելացնենք նաև, որ հաճախ պարբերությունը կազմվում է ոչ միայն նոր գործող անձի, առարկայի կամ գործողության մոտաքույլ, այլ նախկին գործող անձի, առարկայի կամ գործողության խոսքային իրադրությունում ստանձնած նոր դերով կամ գործողությամբ, նոր կապերի ու հարաբերությունների դրսևորմամբ:

Ի մի բերենք այն հիմնական գործոնները, որոնք օգնում են գիտական բանասիրական տեքստում պարբերության առանձնացմանն ու վերլուծությանը:

ա. Գիտական տեքստի պարբերության բնութագրման համար կարելի է գործոն է հաղորդումը հաղորդակցումից տարբերակելու հանգամանքը: Քանի որ այս դեպքում հիմնականում գործ ունենք դիրքորոշային ակտիվ հաղորդման հետ, ապա հեղինակի խոսքը դառնում է հաղորդակցում ոչ միայն փաստերի շարադրմամբ, այլ նաև դրանց նկատմամբ հեղինակի և ունկնդրի ակտիվ վերաբերմունքով: Սա արդեն վկայում է ենթատեքստի առկայությունը:

բ. Ուշադրության առարկա են դառնում պարբերության ներքին բովանդակային-տրամաբանական կապերն ու փոխհարաբերությունները, դրանցից բխող հետևությունների ժամանակային ու տարածական փոխկապակցությունները:

գ. Առանձին նշանակություն է ստանում պարբերության ձևավորման հարցը, որը ոչ միայն ոճական նշանակություն ունի, այլ նաև իմաստա-

բովանդակային, քանի որ հաճախ առաջ է քաշվում մեջբերումների և ծանոթագրությունների անհրաժեշտությունը:

դ. Պարբերության ձևավորման մեջ կարևոր գործառություն ունեն հնչերանգը, երբ խոսքը վերաբերում է բանավոր տեքստին, և առողջանությունը, երբ խոսքը վերաբերում է գրավոր տեքստին: Հնչերանգը այն գործոնն է, որը բնութագրում է պարբերության հաղորդակցային տեսակը:

ե. Պարբերության համար բնորոշ է դառնում ընթերցողի ուշադրության սեեռումը նախկինում ասվածի վրա, որը գիտական պարբերությունում ունի իրեն հատուկ ձևավորումը՝ տեքստը եղրափակող վերջաբանի, ամփոփման կամ եղրակացությունների ձևով: (Գիտական տեքստի վերլուծման ժամանակ այս երևույթին տալիս ենք հետհայեցական (рейтроспективный) անվանումը):

զ. Պարբերության ձևով են դրսևորվում գիտական տեքստը բնութագրող սկզբից տրվող համառոտ ամփոփումները՝ (նախհայեցական-проспективный) ներածության, երկու խոսքի ձևով:

է. Գիտական պարբերության համար բնորոշ հատկանիշ է համապատասխան լեզվական նշանակի ընտրությունը և խոսքի արտահայտման ձևը: Դրանք տարբեր են նախհայեցական և հետհայեցական պարբերությունների համար:

ը. Գիտական պարբերության կարևոր դրսևորումներից է բաղմակողմանի քննարկված հարցերի ի մի բերելը՝ ամփոփումը (резюме կամ аннотация):

բ. Գիտական պարբերության բովանդակությունն են կազմում միմյանց հետ զանազան շարահյուսական-իմաստային ներքին կապերի մեջ գտնվող նախադասություններ և նախադասությունների խմբավորումներ, որոնց մեջ իր ինքնուրույն տեղն ունի պարբերության առանցքը: Այն քերականորեն ունի հիմնական գործող անձ՝ անվանվող ենթակա, հիմնական գործողություն ներկայացնող ստորոգյալ: Մնացած նախադասությունները շատ հաճախ ենթակայի փոխարեն օգտագործելով դերանուններ, մակբայներ, շաղկապներ, լրացնում են այն:

ժ. Գիտական պարբերության հաղորդակցային տեսակը հիմնականում դատողական-պատմողականն է, որի կրողը հիմնականում առանցքային նախադասությունն է:

ժա. Այս կապակցությամբ նշենք, որ առանցքային նախադասության և մնացած նախադասությունների միջև պետք է գոյություն ունենա ժամանակային, տարածական և եղանակային (ձևի իմաստով) միատարրություն: Սա ապահովում է գիտական պարբերության տրամաբանական հստակեցանությունը:

ծք. Կարևոր հանգամանք է գիտական պարբերության հասցեագրումը համապատասխան ընթերցողին, որը նախապես ծանոթ է քննարկվող նյութին, պատահական ընթերցող չէ, և քիչ թե շատ պատկերացում ունի տեքստում քննարկվող ձևական ու բովանդակային կողմին:

ծգ. Գիտական պարբերության համար կարևոր հանգամանք է վերջինիս համեմատաբար ավարտված լինելը, սկիզբ և վերջ ունենալը:

Ահա համառոտակի այն հիմնական գործոնները, որոնց առկայությունը, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է գիտական պարբերության լիարժեք և ավարտուն լինելու համար:

Յ. Ինչպես վերևում ասվեց, պարբերության առանձնահատկությունները բացահայտման և վերլուծման ընթացքում կարևոր օղակ է լեզվական միավորների քերականական, իմաստային և ձևային առանձնահատկությունների բացահայտումը:

Որպես հետադոտության նյութ ընտրելով մի քանի գիտական բանասիրական տեքստեր (Յ), աշխատել ենք հնարավորին չափ բազմազան պարբերություններ ընտրել, որոնք իրենց քերականական, իմաստային և ձևային կառուցվածքով առավել հարուստ նյութ կմատակարարեն վերնարժեքաված հարցերի լուսաբանմանը:

Ուշադրության արժանի են պրոֆ. Հ. Թամրազյանի «Գրական ուղիներում» հոդվածների ժողովածուից քաղած մի քանի պարբերություններ: Դրանք հիմնականում ծավալուն են և դրսևորում են այն ներքին կապը, որն անհրաժեշտ է տվյալ գիտական տեքստի ամբողջության համար: Յուրաքանչյուր պարբերություն փաստորեն ներկայացնում է կամ նոր թեմայի* արժարժում, կամ հին թեմայի հետ կապված հարցերի պարզաբանում, լրացում: Շատ են դեպքերը, երբ մեկ պարբերությունում առաջ են քաշվում զուգահեռ մի քանի նոր թեմաներ, որոնք սակայն բխում են նախորդ պարբերություններում արժարժված մեկ ընդհանուր հարցից: Սա հենց տեքստի ներքին կապերի դրսևորման հիմնական ձևերից է:

Հեղինակի պարբերությունները աչքի են ընկնում հստակ ձևակերպումներով: Սա ավելի շատ հեղինակային խառնվածքի և ոճի հարց է. սակայն մտքերի ձևակերպման և ձևավորման տեսակետից, որոնք դրսևորվում են պարբերություններում, քիչ կարևոր դեր չի խաղում: Այս է պատճառը, որ հեղինակի մոտ բավականաչափ շատ են ինչպես հաղորդակցման տարբեր տեսակների միաժամանակ հանդես գալը, որը հաճախ սրում է հին և նոր թեմայի հարաբերությունը, այնպես էլ պարբերությունների կառուցման նկարագրական, փաստական ձևի հետ միաժամանակ դիրքորոշային վերաբերմունք պարունակող պարբերությունները: Այսպիսի դեպքերում ենթատեքստ պարունակող պարբերու-

* Այսուհետև ռեման կանվանենք «նոր թեմա»:

թյունների նշանակությունը նվազում է։ Պարբերությունների նման կա-
ռուցվածքը հատուկ է հեղինակի անառարկելի և վստահ ոճին և գիտա-
կան տեքստի համար բնութագրող նշանակություն ունի։

Դատողական, շեղոք հաղորդման մեջ երբեմն մուտք է գործում հա-
ղորդակցման հարցական ձևը։ Դա հաղորդմանը տալիս է վիճաբանա-
կան, սակայն առաջադրված հարցերը ավելի հիմնավորված և հաստա-
տուն ներկայացնելու առավելություն։ Հարցումով սկսվող կամ հարցում
պարունակող պարբերություններում հիմնականում հին թեմայի հաս-
տատման կամ հերքման փաստերը հիմնավորելու նպատակով կատար-
վում է նոր թեմայի առաջադրում ու զարգացում։ Դիտենք վերը հիշված
աշխատությունից շորս պարբերություններ և տեսնենք, թե դրանցում
ինչպես է իրականանում օբյեկտիվ իրականության իրերի ու երևույթնե-
րի միջև եղած կապն ու փոխհարաբերությունը, տեքստում գործող ներ-
քին ու արտաքին կապերի հին ու նոր թեմաների հարաբերությունը։

«Նդիշե Չարենցի»* մասին ժամանակին թեև շատ հոգվածներ են գըր-
վել, բայց այսօր դրանցից ոչ բոլորը կարող են քննություն բռնել, քանի
որ միայն նրանց մեջ է հեղինակը դիտված որպես գեղարվեստագետ և
գաղափարի մարդ։ Այսօր էլ շատ են գրվում հոգվածներ ու գրքեր, բայց
դարձյալ ոչ բոլոր դեպքերում է, որ բացահայտվում է բանաստեղծի բուն
ստեղծագործությունը։

Այս անգամ խոսքը վերաբերում է Չարենցի նշանավոր պոեմի՝
«Խմբապետ Շավարշի» մեկնաբանությանը։ Հենվելով սովորության ուժ
ստացած տեսակետներին, ավելի ճիշտ՝ խուսափելով XX դարի հայ
կյանքի մի շարք երևույթների մեկնաբանությունից, գրեթե բոլոր քննա-
դատները (այդ թվում նաև տողերիս հեղինակը մի հոգվածում) խոսում
են միայն այդ պոեմի մի շարք հատկանիշների մասին, բաց շթողնելով
էականը։ Նրանք «Խմբապետ Շավարշը» համարում են սոսկ երգիծական-
սատիրական մի երկ (սա հին թեման է.— Ա. Ա.), որ ծաղրված են խմբա-
պետները, ուր մերկացված է դաշնակցական Հայաստանը։ Անպայման,
«Խմբապետ Շավարշը» մերկացնում է 1918-1920 թվականների Հայաս-
տանի իրական կյանքը։ Բայց խնդիրն այն է, թե (նոր թեման— Ա. Ա.)
ինչ մեթոդով է ասում պատմական ճշմարտությունը, ո՞ր ծայրից է սկը-
սում իր երկը, ո՞րն է այդ երկի բուն պաթոսը։ Միայն այս հարցերին պա-
տասխանելու դեպքում հնարավոր կլինի մոտենալ XX դարի հայ պոե-
զիայի նշանավոր կոթողի բովանդակությանը և գաղափարներին։

Ամենից առաջ՝ արդյո՞ք երգիծական սատիրական երկ է «Խմբապետ

* Բոլոր ընդգծումները մերն են այս և մնացած տեքստերում։

Շավարշը»: Ոմանք այս հարցին դրական են պատասխանում: Իրականում «Խմբապետ Շավարշը» բալական հեռու է սատիրական-երգիծական ոճից, քանի որ բոլորովին ուրիշ մեքոդով ու միջոցներով է հեղինակը հասել պատմական էպոխայի երևույթների գնահատությանը: Սատիրական-երգիծական ոճը ենթադրում է երգիծական հնարանների օգնությամբ հասնել հերոսի բացասական գույների անընդհատ խտացմանն ու թանձրացմանը: Օրինակներ կարելի է բերել հենց Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպից, «Կապկազ թամաշարից» և այլն: Բոլորովին ուրիշ է «Խմբապետ Շավարշի» ոճը: Քանի որ (եզրակացությունը—Ա. Ա.) բնագրատը չի գտնում ոճն ու մեքոդը, ապա մատուցման եղանակն ու եզրահանգումը նույնացնում է իրար, բնականաբար չի էլ կարողանում բացել երկի բուն էությունը:

Իրականում (նոր թեման եզրակացության ձևով—Ա. Ա.) «Խմբապետ Շավարշը» խորապես դրամատիկ մի երկ է, որ հեղինակը ճշմարտություն է ասում հոգեկան դրամայի միջոցով» (Հր. Թամրազյան, «Գրական ուղիներ», էջ 205-206):

Այստեղ մենք ունենք ծավալով երեք մեծ և մեկ փոքր պարբերություններ: Քննվող հարցը մեկն է՝ Եղիշե Չարենցի և նրա «Խմբապետ Շավարշը» պոեմի գնահատումը: Հեղինակը առաջին երկու պարբերությունները կազմել է հաղորդակցման ձևով, որը ունի ակտիվ, դիրքորոշային հաղորդման բովանդակություն: Երրորդ պարբերությունը նույնպես դիրքորոշային է և միաժամանակ ունի եզրահանգման ձև: Հեղինակը շեշտում է պարբերությունների միջև գոյություն ունեցող ժամանակային և տարածական ներքին կապերը, որոնք շոշափում են հիմնական թեման, վեր հանում վերջինիս տրամաբանական դարգացումը և տրամաբանորեն բխելով տեքստի արտաքին կապերից՝ մտնում նրա մեջ: Բացառման, հակադրման և ընդհանրացման մեթոդով հեղինակը առանձնացնում և շեշտում է հիմնական թեման և ընթերցողի ուշադրությունը սեփական դրա վրա (դա բանաստեղծի բուն ստեղծագործության բացահայտումն է):

Երկրորդ պարբերությունը, որը ծավալով ավելի ընդարձակ է, ունի թեման բնութագրող նկարագրական-դատողական մի հատված, որը ատաղձ է միայն նոր թեմայի բացահայտման համար և ծառայում է տեքստային ներքին կապերի բացահայտմանը (նոր թեման «Խմբապետ Շավարշին»: ճիշտ գնահատական տալն է. սատիրա է դա, թե՛ դրամա): Դրա համար հեղինակը շեղվելով հաղորդման հիմնական՝ պատմողական-դատողական ձևից, դիմում է հարցմանը, որը ոչ միայն դրսևորում է հեղինակի դիրքորոշումը, այլ նաև ծառայում է թեմային վերաբերող որոշ երանգների բացահայտմանը: (Օրինակ՝ թեմային է վերաբերում

այն հարցը, թե բանաստեղծի շոշափած պատմական ժամանակաշրջանի մասին ի՞նչ մեթոդով է ասվում, ինչպիսի՞ ենթատեքստ նկատի ունի բանաստեղծը, ո՞րն է նրա բուն պատկերը): Հարցման հնչերանգն այս դեպքում ընդգծում է այն կապը, որ կա թեմայի և նրանից բխող նոր թեմայի միջև: Հարցման հնչերանգը լարում և սպասողական ենթատեքստ է նեթադրում, որի լուծումը ինքնըստինքյան սպասվում է հաջորդ պարբերությունում: Պարբերությունների ներքին կապի դրսևորման շատ հաջող օրինակ է սա: Գիտական տեքստին հատուկ հոստորակյան ոճի օգտագործումը օգնում է հեղինակին միանգամից կապակցելու իր զարգացրած թեման նոր թեմայի հետ:

Երրորդ պարբերությունը սկսվում է այսպիսի հարցով. Ամենից առաջ՝ արդյո՞ք երգիծական-սատիրական երկ է «Խմբապետ Շավարշը»: Հարցման ձևը դիրքորոշային ենթատեքստային է, արդեն ենթադրում է իր պատասխանը, որին հեղինակը հասնում է ոչ միանգամից: Պարբերությունում կատարվում են շեղումներ թեմայից, մեջբերումներ այլ թեմաներից («Քառոս», «Երկիր նաիրի», «Կապկաղ թամաշա»):

Գիտական դրույթի հաստատման համար այլ թեմաների մեջբերումը բնորոշ է նման տեքստերին և ունի ոչ միայն ոճական նշանակություն: Շեղումը, փաստորեն, կատարվում է իր թեման ավելի հիմնավոր պատճառաբանված դարձնելու և տեքստային ներքին կապը ավելի հիմնավոր ներկայացնելու նպատակով: Սրանք հետհայեցումներ են, որոնց դիմում է հեղինակը. սրանց հակադրելով հիմնական թեման, հեղինակը հաստատման մեթոդով պաշտպանում է իր դիրքորոշումը:

Վերջին՝ չորրորդ պարբերությունը ունի հոստորակյան կատեգորիկ ոճ և վերջաբանի ձևով, փաստորեն, հայտարարում է հեղինակի դիրքորոշման մասին: Սա այն ենթատեքստն է, որ թաքնված էր ամբողջ տեքստի խորքում բոլոր երեք պարբերությունների մեջ, և որի բացահայտմանն էր ձգտում հեղինակը:

Երրորդ պարբերությունն ամփոփում է իր մեջ առացրային նախադասությունը (իրականում «Խմբապետ Շավարշը» բավական է հոստիրական-երգիծական ոճից, քանի որ բուրոսովին ուրիշ մեթոդով ու միջոցներով է հեղինակը հասել պատմական էպոխայի երևույթների գնահատությանը): Այս առանձին նախադասությունում առկա է հեղինակի դիրքորոշային ենթատեքստը, որը վերջաբանի ձևով դրսևորվում է վերջին ամփոփող պարբերությունում որպես վերջնական եզրակացություն: Ամբողջ տեքստը՝ իր շորս պարբերություններով հասցեագրված է տեղյակ ընթերցողին և այդ նկատառումով էլ ընտրված է խոսքային այնպիսի նշանակ, որը հասկանալի է տվյալ ընթերցողին: Օգտագործված բառերը բնորոշում են հաղորդման բովանդակությունը. հոգիվածներ, գե-

դարվեստագետ, բանաստեղծ, «Խմբապետ Շավարշի» մեկնաբանություն, հրգիծական-սատիրական երկ, XX դարի հայ պոեզիայի նշանավոր կոթող, հրգիծական հնարաններ, ոճ և մեթոդ, դրամատիկ երկ և այլն:

Քննարկված շորս պարբերությունները միասին ընկալվում են որպես ավարտուն, սկիզբ և վերջ ունեցող տեքստային ներքին և արտաքին կապեր դրսևորող հաղորդում, որը ստանում է հաղորդակցման որակ:

Անդրադառնալով նշված պարբերությունների քերականական, իմաստային և ձևական կառուցվածքին, հարկ է նշել, որ այդ պարբերությունները քերականական, իմաստային և ձևային հատկանիշներ ունեցող ինքնուրույն նախադասությունների միասնություններ են: Դրանք օժտված են բոլոր այն քերականական, իմաստային, ձևային առանձնահատկություններով, որոնցով օժտված են կազմիչներ հանդիսացող առանձին նախադասությունները: Առաջին երեք պարբերությունները հիմնականում կազմված են բարդ համադասական նախադասություններից (կան նաև մի քանի բարդ ստորադասական բնույթի նախադասություններ), որտեղ առատ օգտագործված են բացատրող, պատճառ-հետևանք արտահայտող, բացահայտող, պատճառաբանող շաղկապներ, կապեր ու կապական բառեր: Կապերն ու կապական բառերը օգնում են պարբերության մեջ մտնող տարբեր նախադասությունների միջև տրամաբանական հետևողական ներքին կապակցություն ստեղծելուն: Այսպես օրինակ, առաջին պարբերությանը հետևում է երկրորդը հետևյալ սկիզբով. «Այս անգամ խոսքը վերաբերում է» և այլն: Երրորդ պարբերությունը սկսվում է «Ամենից առաջ...» կապական բառով, որն արդեն ենթադրում է մտքի հետագա զարգացում, ծավալում և նոր փաստերի շարադրանք: Հաղորդման ձևը հիմնականում պատմողական-դատողական է, որը բնորոշ է գիտական-բանասիրական տեքստին: Սակայն ինքնահարցման ձևով հեղինակը խախտում է շարադրանքի ավանդական ձևը և դիմելով նաև ընթերցողին, պատմողական-դատողական նախադասությունների մեջ մտցնում է հարցման ձևը: Այսպիսով՝ նախկին թեման՝ Եղիշե Չարենցի ստեղծագործության գնահատությունը, ստանում է նոր զարգացում, բացահայտվում են թեմայի զանազան կողմերի երանգները: Թեման կոնկրետանալով, խորանում է և նախադասությունների քերականական ու իմաստային արտահայտչական տարբեր միջոցների օգտագործումով ստանում է նոր որակ, փոխարկվում է նոր թեմայի, որի հաստատումն էլ հենց սկզբից հանդիսանում էր հեղինակի հիմնական նպատակը:

Կապերի, շաղկապների, կապական բառերի զգալի դերը պարբերությունների կազմավորման գործում գիտական-բանասիրական տեքստում գործառական կարևոր նշանակություն ունի: Դրանց գործառական նշա-

նակութիւնը պարբերութիւնում առաջ քաշված թեմայի օղակ առ օղակ բացահայտման մեջ է, մինչև նոր թեմայի լրիւ բացահայտումն ու հաստատումը: Մեր օրինակում առաջին երեք պարբերութիւններում թեմայի աստիճանական դարգացումը, զանազան շեղումներով հանդերձ, հանգեցրեց վերջին պարբերութեանը՝ հիմնական նոր թեմային, որն իր քերականական ձևավորմամբ արդեն ցույց է տալիս, որ խոսքը վերաբերում է մի մտքի, որն ամփոփող, հղրահանգիչ նշանակութիւն ունի: «Խրականում «Խմբապետ Շավարշը» խորապես դրամատիկ մի երկ է, ուր հեղինակը ճշմարտութիւն է ասում հոգեկան դրամայի միջոցով»: «Իրականում» կապը եղանակային այն բառերից է, որը հնթադրում է, երկար, աստիճանական դարգացումից հետո վերջնական ճշմարիտ եզրակացութեան հանգած մտքի շարադրանք:

Չնայած այն բային, որ որոշ պարբերութիւններում (երկրորդ և երրորդ) առկա են հարցական բնույթի նախադասութիւններ, մինք ամբողջ հաղորդումը տեքստային առումով (բոլոր շորս պարբերութիւնները միասին դիտված) համարում ենք հաստատական պատմողական կամ դատողական բնույթի, քանի որ առանցքային նախադասութիւնը, որն ամփոփում է երրորդ պարբերութիւնում, ունի հաստատական դատողական բնույթ. «Խրականում «Խմբապետ Շավարշը» բավական հեռու է սատիրական-երգիծական ոճից, քանի որ բոլորովին ուրիշ մեթոդով ու միջոցներով է հեղինակը հասել պատմական էպոխայի երևույթների գնահատութեանը»:

Այսպիսով՝ ունենալով հաղորդակցային հնչերանգային հիմնական տեսակ, գիտական պարբերութիւնը միաժամանակ կարող է օգտվել հնչերանգային այլ տեսակներից, առաջ քաշած իր դրույթներին լրացուցիչ հիմնավորում և արտահայտչականութիւն տալու նպատակով:

Ամփոփելով առաջին երեք պարբերութիւններում արծարծված թեման և հակիրճ, մեկ նախադասութիւնով ներկայացնելով նոր թեման (չորրորդ պարբերութիւն), հեղինակը շարունակում է տեքստի ծավալումը և հաջորդ՝ հինգերորդ պարբերութիւնում, որը կազմված է հարցման ձևով, փաստորեն զարգացնում է տրվող նորի ներքին, պատճառական կապերը, որպեսզի անցում կատարի դեպի հաջորդ առաջ քաշվող միտքը, որն իր հերթին դառնում է մեկ այլ նոր թեմա: Ահա այդ պարբերութիւնը:

«Մի՞թե իրոք դժվար է ասել, թե այս պոեմը ստեղծված է ոչ թե երգիծական խտացման, այլ հոգեբանական վերլուծութեան միջոցով: Առերևույթ թվում է հասարակ մի բան, բայց ըստ էութեան այս դեպքում փնտրատը ստիպված կլինի հաղթահարել ոչ քիչ դժվարութիւններ, մտենալ հայ կյանքի մի շատ ծանր ու տանջալի պրոբլեմների փնտրութեանը:

Նա հարկադրված է կլինի պատասխանել մի հարցի. ինչպես է Չարենցը պատկերացնում հայ ժողովրդի ողբերգական պատմական-փառափառ պատճառները, XX դարի սկզբի ճակատագրական իրադարձությունները»:

Պարբերության միջուկը հենց առաջին նախադասությունն է, որն ունի հարցման հնչերանգ, որը սակայն հաստատող դատողական հաղորդում է: Սա կարիք ունի բաղմակողմանի պատճառաբանման և հաստատման, որի համար հեղինակը դիմում է մեկ այլ մեթոդի նորից հարցման (սակայն հաստատման բովանդակությամբ), որն իր հերթին հաջորդ պարբերության համար կդառնա նոր թեմա:

Այսպիսով, օղակ առ օղակ, հնչերանգային վանազան ձևավորումներով կաղմակերպվելով, գիտական հաղորդման պարբերությունները ներկայացնում են միայն ընդհանուր տեքստի աստիճանները, որոնք մեկը մյուսին լրացնելով և բացահայտելով, անընդհատ հնից անցնելով նորին, վերջապես հասնում են այն եզրահանգմանը, որ հեղինակի վերջնական նպատակն է: Այսպես է իրականանում տեքստային ներքին և արտաքին կապերի բացահայտումը, որոնց հիմնական կրողները պարբերություններն են:

Դիտենք մեկ այլ տեքստ ⁽⁶⁾, որտեղ արժարժվում են փիլիսոփայության և լեզվի փոխհարաբերության հարցերը:

«Մեր գիտակցության մեջ աշխարհի պատկերը, որը հանդես է գալիս իբրև տրամաբանական-լեզվական շտարորոշված կառույց (կոնստրակտ), հենվում է մտքի և լեզվի օբյեկտիվ միասնության վրա: Սակայն կան բոլոր հիմքերը այդ միասնական պատկերը երկատելու և դրանք տրամաբանական ու լեզվական մոդելների տեքստով որպես երկու հարաբերականորեն ինքնուրույն կաղմություններ դիտելու համար: Դա մեզ հնարավորություն կտա բացահայտելու իմացության պրոցեսում մտքի և լեզվի իրական փոխհարաբերությունը, մասնավորապես՝ լեզվի իմացական դերը, աշխարհի լեզվական պատկերի նշանակությունը:

Եթե աշխարհի պատկերը մեր գիտակցության մեջ դիտենք որպես երկու հարաբերականորեն ինֆեռույն մոդելներ և դրանք գուզադրենք, ապա ամենից առաջ կնկատենք, որ այդ մոդելները, աշխարհի այդ երկու տրամաբանական և լեզվական պատկերները՝ հիմնականում (այս ընդգծումը հեղինակին է) համընկնում են: Այս հանգամանքը պայմանավորված է նրանով, որ մեր բառերի, նախադասությունների, լեզվական նշանակումների հիմնական բովանդակությունը կաղմում է դրանց հասկացական միջուկը, բառաառարկայական իմաստը, կամ, ամենաընդհանուր ձևով արտահայտվելու դեպքում, տրամաբանական բնույթի ինֆորմացիան: Միաժամանակ չպետք է անտեսել, որ այդ համընկնման օգհմաններից դուրս են մնում աշխարհի լեզվական պատկերի ինչ-որ մասեր»:

և հենց դրանց իմացական արժեքն է տվյալ դեպքում ներկայացնում որոշակի գիտական նետաֆրոնություն:

Այդ խնդրի լուծման համար նախ ամենաընդհանուր գծերով կանգ առնենք այն բաղադրիչների վրա, որոնցից մարդկանց գիտակցության մեջ կազմվում է աշխարհի լեզվական պատկերը:

Ըստ երևույթին, աշխարհի բառային (վերբալ) իմաստավորման համար հատկապես կարևոր նշանակություն ունի այն ինֆորմացիան, որը մենք ստանում ենք բառերի և նրանց կապակցությունների միջոցով:

Բառերի այդ ինֆորմացիոն բովանդակությունը ամենից առաջ պետք է երկփեղկել տրամաբանական նշանակության, որը հաղես է գալիս որպես բառերի հասկացական (կոնցեպտուալ) միջուկ, և լեզվական նշանակության, որի բնույթը կախված է տվյալ կոնկրետ լեզվի առանձնահատկությունից:

Լեզվական միավորներն օժտված են և այլ տեսակի նշանակությամբ, սակայն նախքան դրանց անդրադառնալը կանգ առնենք բառի ինֆորմացիոն նշանակության մեջ տրամաբանական և բուն լեզվական բաղադրիչների վրա» (6, 3—4):

Մեջ բերված տեքստում հաղորդման միջուկը կենտրոնացված է «մտքի և լեզվի օբյեկտիվ միասնության վրա», երբ աշխարհի այդ երկու տրամաբանական և լեզվական պատկերները ճիմնականում համընկնում են»:

Տեքստի մնացած օղակներում, պարբերություն առ պարբերություն, դանազան առումներով բացահայտվում և հաստատվում է հեղինակի կողմից առաջ քաշած այս հիմնական միջուկային դրույթը: Նշենք, որ պիտական պարբերությունների ձևավորման համար ընդունված ձևեր են ընդգծումները, մեջբերումները, համարակալումները թվերով կամ տառերով և այլն: Հաճախ համարակալումը ոչ միայն հեղինակային ոճ է, այլ նաև միջոց լայնածավալ վերլուծություն պահանջող հարցերը ավելի սեղմ և կոնկրետ ներկայացնելու:

Դիտենք այդպիսի մի նմուշ:

«Հայ բերականության պատմությունն սկիզբ է առնում Դիոնիսիոս Բրակացու «Քերականական արվեստ» աշխատության V դ. թարգմանության մեջ, որը մինչև XVII դ. սկզբները մնում է որպես քերականության հիմնական ձեռնարկ՝ ուղեկցվելով անհրաժեշտ մեկնություններով ու լրացումներով: Այս շրջանի հայ քերականական միտքը, կաշկանդված լինելով թարգմանության տրադիցիայով, չի կարողանում բացահայտել հայերենի հոլովման սխեմայի առանձնահատկությունները: Հունատիպ քերականության կողմից հին հայերենի հոլովման սխեմայի ուսումնա-

սիրութեան բնագավառում կատարված աշխատանքը հանգում է հետևյալին.

1) Քերականները կարողանում են բացահայտել հին հայերենի հոլովների քանակը՝ առանձնացնելով ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, գործիական («առաքական»), կոչական («հուշական») և ավելի ուշ շրջանում բացառական («պատճառական») հոլովները: Այս բնագավառում հունաբան դպրոցի քերականների դերը զնահատելիս հարկավոր է նկատի առնել, որ նախ՝ կոչականը առանձնացված էր հունականի օրինակով, երկրորդ՝ գործիականը հունարենում չկար և մտցվել էր թարգմանչի կողմից, երրորդ՝ ներգոյականի՝ իբրև ինքնուրույն հոլովի գոյության հարցը մինչև այժմ էլ վեճերի տեղիք է տալիս գրաբարի քերականների շրջանում, ուստի և նրա մասին լիտոսելը հունատիպ քերականության համար թերութուն չպետք է համարել:

2) Քերականները ձայնորդների հատուկ բնույթի կապակցությամբ խոսում են նաև հոլովման մասին և փաստորեն հանգում ձայնավորահիմք և ձայնորդահիմք հոլովումների տարբերության գաղափարին: Սակայն այս շրջանի քերականները այնուամենայնիվ չեն տալիս հոլովումների ձևաբանական դասակարգում, լավագույն դեպքում նրանք խմբավորում են կատարում ըստ սեռի (Մագիստրոս) կամ ըստ բառիմաստային խմբերի (ուշ շրջանի քերականական կատեխիզիսների քերականները):

3) Քերականները խոսում են գրաբարի հոգնակի թվի կազմության հիմնական միջոցների մասին:

4) Քերականներն ուշադրութուն են դարձնում նախդիրների՝ գրաբարի հոլովման մեջ կատարած կարևոր դերի վրա և նույնիսկ տարբերում նախդրավոր և աննախդիր հոլովումներ (Գր. Մագիստրոս, Դավիթ Զեյթունցի, ուշ շրջանի անանուն քերականները):

5) Քերականները և ուղղագրական աշխատությունների հեղինակներն արդեն սկսում են ուշադրութուն դարձնել հոլովման ժամանակ կատարվող հնչյունափոխությունների վրա: (12, 11—12):

Այս ընդհանուր մեջբերումը նախահայեցական պարբերության լավագույն օրինակն է: Հեղինակը համարակալելով պարբերությունները կոնկրետ ներկայացնում է քննարկվելիք հարցերը. ըստ որում այդ արվում է դիրքորոշային ակտիվ հաղորդակցման ձևով: Խոսքի նման ձևավորումը բնորոշ է գիտական այն տեքստին, որը խիստ լայնածավալ նյութ է բնագրվում, սակայն, պետք է մատուցվի հնարավորին չափ հակիրճ և մատչելի: Այս դեպքում մենք ունենք ողջ նյութի շարադրանք առանձին պարբերությունների ձևով, որոնք նույնիսկ հետագա բացա-

Հայտման կարիքը չեն զգում: Դրանք ամբողջական, սկիզբ և ավարտ ունեցող ամփոփ պարբերություններ են:

Պարբերությունների ներքին կապը իրականացնող միաժամանակ ինքնուրույն գործառություն ունեցող ձևերից են դերանունները: Դրանցից հատկապես լայն տարածում ունեն ցուցական դերանունները: Դրանք մատնանշում են նախկին թեման, միաժամանակ օրգանապես այն կապում են նոր թեմայի հետ:

Դիտենք մի տեքստ, որտեղ վերնագիրը ներկայացնում է որպես նոր թեմա՝ հակիրճ պարբերության ձևով, իսկ հետո եկող պարբերությունները, դերանունով կապվելով միջուկին, ներկայացնում են թեմայի վերլուծությունը:

«Նառը ձայնավորա-ձայնորդաճանգ հիմքեր

Այս տիպը մեր կողմից բավական մանրամասն քննության ենթարկվեց հերթագայության ուսումնասիրության կապակցությամբ: Նորագույն հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ այն ներկայացնում է հնդեվրոպական հոլովման արխայիկ տիպի մնացորդ: Միայն որոշ դեպքերում այս տիպի մեջ մտնող բառերի հոլովական զարգացումը կապված է նախահայերենում տեղ գտած երևույթների հետ:

Այս տիպի առանձնահատկությունն այն է, որ հոլովման ժամանակ զուգորդվում են տվյալ բառի տարբեր հիմքերը՝ ձայնավորաճանգ և ձայնորդաճանգ հոլովումների առանձնահատկություններով. ընդ որում հրնարավոր է նաև ա) ձայնորդների հերթագայություն և բ) արմատի կազմիչների լրացուցիչ հերթագայություն:

Այս բառերի գերակշռող մեծամասնությունը հնդեվրոպական ծագում ունի» (12, 260).

Ինչպես տեսնում ենք, ցուցական դերանունը շարունակ անդրադառնալով միջուկ-թեմային (այս դեպքում՝ վերնագրին) իրականացնում է թեմային կապը, դրանով էլ իրականացնելով տեքստային ներքին կապը և շարադրանքը դարձնում տրամաբանորեն հետևողական:

Դիտական տեքստում տրամաբանական կապն ու միջուկ-թեմայի հետևողական զարգացումը ապահովելու մեծ բաժինը ընկնում է կապերով և կապակաճ բառերով կազմված պարբերություններին: Դրանցից են՝ պարզօրեն, վերջապես, առհասարակ, ըստ ամենայնի, ամենից առաջ, հետևաբար, ամբողջությամբ վերցրած, և, բայց, բայց և այնպես, և վերջապես, համեմայն դեպս, բացի այդ, վերոհիշյալ, և սակայն, այնուամենայնիվ, հենց, բայց հենց, բայց այնուամենայնիվ, հենց..., և այլն, և այլն:

Բերենք մի օրինակ, երբ կազմվում են պարբերություններ շաղկապի, կապերի և դերանվան միաժամանակյա օգտագործմամբ:

«Բայց, այնուամենայնիվ, հենց այս երկու նոր պոեմներն էլ մի նոր սկիզբ են նախանշում մեր նորագույն պոեզիայի պատմության մեջ...

Բայց հենց այս առիթով էլ մենք պետք է սրենք հոռանկարի հարցը» (8, 196):

Գիտական պարբերությունների համար ընդորոշ է նաև հարաբերական (հարցական) դերանունների օգտագործումը (որ, որոնք, երբ, ինչպես, ինչպիսիք, քանի-քանի, որքան, այսքան, այնքան, որքան և այլն, և և այլն): Դրանք կարող են գործառնվել և արձանագրող փաստական, և դիրքորոշչին հաղորդումներում:

Օրինակ. «Ինչո՞ւ եմք մենք շատ պարզ հարցը ընդգծում» (8, 60) «Բայց չէ՞ որ դա սուտ է...» (8, 110): «Որո՞նք են մեր վեպերի ընդհանուր հաջողությունները» (8, 111) և այլն:

Բանասիրական քննադատական գիտական տեքստի համար լեզվական նման նշանակի գործառնությունը բնութագրող է, քանի որ դիրքորոշչին հաղորդման ընթացքում հարցադրումն ու հարցի լուծումը կատարվում է միևնույն անձի՝ հեղինակի կողմից: Առանց այս մեթոդի գիտական վիճարկելի խնդիրների լուծումը կդառնար շոբ և դժվար տատանաբանելի, երբեմն էլ՝ անհնար: Նման հարցադրման ժամանակ դերանունները (հատկապես ցուցական, որոշյալ, հարաբերական, հարցական) այն ընդհանրացնող նշանակներն են, որոնք միանգամից իրականացնում են քննարկվող հարցի տրամաբանական ներքին կապերը և դրանցից բխող նոր փոխհարաբերությունները:

Վերևում մենք խոսեցինք գիտական պարբերության կազմակերպման ձևերից մեկի՝ համառակալման մասին: Համարակալումը կարող է լինել թվային կամ տառային: Նշենք, որ այդ ձևը ավելի հարմար է գիտական այն տեքստերին, որտեղ քննարկվում են կոնկրետ դասակարգման ենթակա փաստերը (օրինակ, լեզվաբանական, հոգեբանական): Իսկ, ասենք, փիլիսոփայությանը կամ գրականագիտությանը վերաբերող հարցերի քննարկումը հիմնականում ներկայացվում է ընդարձակ և չհամարակալված պարբերություններով, քանի որ այս դեպքում քննարկման ոճը ավելի ազատ է և համակարգերով չսահմանափակվող:

Դիտենք լեզվաբանական մի քանի տեքստեր:

«§187. Ածականները խմբավորելիս պետք է նկատի ունենալ երկու հանգամանք՝ ա) ի՞նչ հատկանիշ են արտահայտում նրանք. բ) ինչպե՞ս են արտահայտում տվյալ հատկանիշը:

...§ 188. Որակական և հարաբերական ածականների միջև եղած տարբերությունները հետևյալն են՝

1. Որակական ածականները արտահայտում են տարբեր դասերի առարկաների ընդհանուր որակական հատկանիշ, իսկ հարաբերականները՝ տվյալ դասի առարկաները ավելի ընդհանուր դասի առարկաներից տարբերող հատկանիշ:

... 2. Որակականները առարկաների հատկանիշը դրսևորում են անմիջականորեն, հարաբերականները՝ միջնորդավորված...

3. Որակական ածականները կարող են ստանալ տարբեր աստիճաններ ցույց տվող ձևեր, իսկ հարաբերականները զուրկ են դրանցից (նկատի չունենք առանձին բացառություններ):

... 4. Որակական ածականները կաղմությամբ կարող են լինել և պարզ, և ածանցավոր, և բարդ, իսկ հարաբերականները պարզ լինել չեն կարող, դա պայմանավորվում է հարաբերական ածականների՝ առարկայի հատկանիշը միջնորդավորված ձևով արտահայտելու հանգամանքով:

... 5. Որակական ածականները բոլոր տեսակի կապակցություններում դրսևորում են նույն իմաստը, իսկ հարաբերականները՝ բացի իմաստալին ընդհանրություն դրսևորելուց, տարբեր կապակցություններում կարող են արտահայտել նաև տարբեր իմաստներ...» և այլն (3, 145-146):

Նվ այսպես, տասը կետերում ամփոփվում են միևնույն թեման (որակական և հարաբերական ածականներ) բնութագրող հատկանիշներ: Ինչպես տեսնում ենք, պարբերությունների դրսևորման այս ձևը օգնում է հստակ և կոնկրետ պատկերացնել այն ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որոնք բնորոշ են քննարկվող թեմային: Յուրաքանչյուր պարբերություն կապված լինելով հանդերձ նախորդ և իրեն հաջորդող պարբերությունների հետ քննարկվող թեմայի ընդհանրությամբ, միաժամանակ ներկայացնում է մի ավարտուն դրույթ կամ սահմանում, որը նրան իրավունք է տալիս նաև ինքնուրույն գործածության: Ընդհանուր սահմանումների միջից որևէ կետի բացառելը չի անդրադառնում քննարկվող թեմայի տրամաբանական շարադրանքի վրա:

Վերևում խոսեցինք գիտական պարբերությունների այնպիսի ձևերի մասին, երբ տեքստին լրացուցիչ բացատրություն կամ պարզաբանում տալու նպատակով հեղինակը դիմում է ծանոթագրությունների: Ծանոթագրություններ կարող են ունենալ (և չունենալ) ցանկացած տեքստեր, սակայն որպես կանոն գիտական տեքստի համար ծանոթագրությունները օրգանական անհրաժեշտություն են: Ծանոթագրությունները ունենում են դրսևորման տարբեր ձևեր: Դրանք կարող են տրվել էջի վերջում կամ տեքստի հետ զուգահեռ: Ծանոթանանք լեզվաբանական մի տեքստի, որտեղ ծանոթագրությունը տրված է անմիջապես տեքստում՝ շարադրանքին զուգահեռ:

«§ 323 Ժամանակակից հայերենում կան ածանցյալներ, որոնք հատուկ են միայն բայերին և մեծ դեր ունեն ինչպես բայականություն, այնպես էլ բայական համակարգի հետ կապված զանազան քերականական կարգերի դրսևորման ասպարեզում: ...Այս ածանցյալները կոչվում են բայածանցներ: ...Բայածանցները հանդես են գալիս բայարմատի և բայական վերջավորությունների միջև: ...Մանոթ.—Բայածանց չպետք է համարել ց և ր հիմքակազմիչ մասնիկները, որոնք հանդես են գալիս միայն բայերի անցյալի հիմքում»: (3, 250—251)

Ինչպես տեսնում ենք, ծանոթագրությունը անմիջականորեն վերաբերում է տեքստի միջուկին և հանդես գալով առանձին պարբերությամբ կարևոր պարզաբանում է մտցնում թեմայի մեջ:

Պարբերությունների ձևով հանդես եկող ծանոթագրությունները երբեմն ծավալով ավելի ընդարձակ են լինում հիմնական տեքստից և կազմում են տեքստի օրգանական հատվածը. հաճախ էլ դառնում են քրննարկվող թեմայի միջուկ: Դիտենք հետևյալ տեքստը.

§ 326. Բաղադրական-քերականական ածանցյալները ժամանակակից հայերենում չորսն են՝ աւ, եւ, և, չ: Սրանք ունեն այն ընդհանրությունը, որ մասնակցում են բայերի բաղադրմանը, և այն բայերը, որոնց կազմության մեջ հանդես են գալիս, առանց այդ ածանցյալների գոյություն տանալ չեն կարող (խոսքը բայի ուղիղ ձևի մասին է): Մեանց մյուս առանձնահատկությունն այն է որ հանդես են գալիս միայն ներկայի հիմքում, որպես հիմքակազմիչ մասնիկներ, իսկ բայերի անցյալի հիմքում ընկնում են, դրանով ստեղծելով ածանցավոր բայերի յուրահատուկ խոնարհման համակարգ: Հենց դրանով էլ այս ածանցյալները կատարում են նաև քերականական դեր: Այդ դերը ավելի է ընդգծվում նաև նրանով, որ հիշյալ ածանցյալները բայերին հաղորդում են նաև կերպարան որոշ, հաճախ շատ թույլ արտահայտված իմաստ:

Մանոթ.—Հայ քերականագիտության մեջ ընդունված է այս ածանցյալները կոչել նաև սոսկածանցներ այն հիմնավորմամբ, որ դրանք որևէ հավելյալ իմաստ բային չեն ավելացնում, անհշանակ են: Այդ ածանցյալները աննշանակ չեն, ունեն որոշակի քերականական դեր, հետևաբար նաև քերականական իմաստ, և այդ պատճառով սոսկածանց կոչելը նրապատահակհարմար չէ: Ավելի ճիշտ է և բայածանցների էությունը բացահայտող է Ա. Աբրահամյանի գործածած բաղադրության-քերականական ածանցյալ անվանումը» (ընդգծումները մերն են-Ա. Ա.) (3, 251—252):

Մեր այս ընդարձակ մեջբերումը իր նպատակն ունի ոչ միայն ցույց տալու ծանոթագրությունների կարևոր գործառնությունը գիտական տեքստի պարբերությունների կազմակերպման պրոցեսում. այն նաև ցույց

է տալիս, թե որքան հեղինակային անհատական և ոճական բնույթ ունի ընդհանրապես «պարբերութիւն» լեզվական երևույթը: Այնտեղ, որտեղ մեկ հեղինակ կարող է դիմել նոր պարբերութեան (տես մեր ընդգծած հատվածները), մյուսը այդ չի անում և տեքստը ներկայացնում է տեքստային խոշոր միավորներով: Նույն հեղինակի մոտ քիչ ներքև մենք նորից հանդիպում ենք ծանոթագրութեան, նորից ընդարձակ ծավալով, որը կազմում է, փաստորեն, տեքստի օրգանական լրացումը:

«§ 327. Ան—ժամանակակից հայերենում ան բայածանցը հանդիս է գալիս ա լծորդութեան բայերի կազմութեան մեջ՝ ընկնելով ալ բայական մասնիկի և բայարմատի միջև:

...Ծանոթ.—Ժամանակակից հայերենում կան հնից ավանդած երոշթով ան ածանցով բաղադրված ձևեր, որոնց մեջ վերածման-փոխակերպման իմաստը խիստ մթազնեկ է: Դրանցից են ...» (3, 252—253):

Այսպիսով՝ ծանոթագրութիւնները, համարակալումները կամ տառային նշանակումները գիտական տեքստերում պարբերութիւններ կազմելու բավականաչափ տարածված և, մեր կարծիքով, տեքստի չտրացման համար արդյունավետ ձևեր են:

Նոստելով գիտական խոսքի լեզվական կառուցվածքի մասին ի դեմս պարբերութեան հարկ է նշել մեկ առանձնահատկութիւն, որը բնորոշում և տարբերակում է գիտական խոսքը գեղարվեստականից: Դա գիտական տեքստին բնորոշ անոտացիայի, առաջաբանի և ներածութեան միաժամանակ առկայութիւնն է:

Առաջաբանը այն երկու խոսքն է, որտեղ համառոտակի տրվում է քննվող թեման իր բովանդակութեամբ, ընտրած հարցերով, հաճախ տրվում է հեղինակի դիրքորոշային, սկզբունքային վերաբերմունքը հարցի նկատմամբ և նշվում է այն նորը, որը ներմուծվում է գիտութեան տվյալ ասպարեզը:

Ներածական մասում, որը կարող է կազմված լինել մեկ կամ ավելի հատվածներից, ներկայացվում են արդեն գիտական հարցադրումներ, իրենց փաստական լրացուցիչ նյութով, ճիշտ է, ավելի ընդհանուր հարցադրման ձևով, քան այդ արվում է բուն տեքստի համապատասխան բաժիններում: Համեմատի դեպք, ներածական մասը մտնում է գիտական տեքստի հիմնական թեմայի մեջ և այդ մասի բացակայութիւնը կարող է տրամաբանական խզում առաջացնել ողջ տեքստում: Այնինչ առաջաբանը կամ երկու խոսքը միշտ կարելի է տեղաշարժել և տանել ետ, տալով վերջաբանի կամ ամփոփման տեսք:

Ներածական մասում պարբերութիւնները հաճախ ներկայացվում են համարակալված, դրանք ծավալուն են, լրացուցիչ բացատրութիւն-

ներով, փաստերով և հաճախ ներկայացնում են ողջ աշխատանքը՝ համակարգի ձևով:

Անոտացիայի, առաջաբանի և ներածականի առկայությամբ գիտական տեքստի հիանալի նմուշ է պրոֆ. Գ. Զահուկյանի «Ժամանակակից հայրենի տեսության հիմունքները» աշխատությունը⁽¹³⁾:

Անոտացիան մեկ պարբերությամբ նախանշում է աշխատությունում քննարկված ամենաընդհանուր հարցերը: Բերենք այդ, քանի որ համակարգի համար պետք է մեջբերվեն առաջաբանից և ներածականից հատվածներ:

«Գիրքը նվիրված է ժամանակակից հայերենի կառուցվածքի համակողմանի ուսումնասիրությանը: Ներածության մեջ տրված սկզբունքների հիման վրա հետևողականորեն քննարկված են արտահայտության ուսմունքի (արտահայտաբանության) քերականության (ձևաբանության ու շարահյուսության) և քերականական միավորների փոխկադապարման (փոխանցման ու փոխակերպման) բոլոր էական հարցերը» (13, 4):

Անոտացիան փաստորեն հղում է ներածությանը, որտեղ ուրվագծվում է ողջ աշխատության էությունը:

Առաջաբանը, որ կազմած է յոթ ոչ շատ ծավալուն պարբերություններից, քիչ ավելի ընդարձակ ձևով ներկայացնում է քննարկվող նոր թեման, միաժամանակ զուգահեռներ անցկացնում մի շարք հին թեմաների հետ, ցույց տալու համար նոր թեմայի տրամաբանական անհրաժեշտությունը:

Ներածությունում քննարկվող հարցերը ներկայացված են վերնագրերի (2) և համարակալված պարբերությունների ձևով: Դրանք իրապանում այն նոր քննարկվելիք դրույթներն են, որոնք պետք է հանգամանորեն մշակվեն հիմնական տեքստում և այստեղ ներկայացվում են ավտոեֆերատի ձևով:

Դիտենք մի քանի նմուշներ:

«Աշխույ լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը» աշխատության մեջ հիմնական դժերով տրված է լեզվական կադապարներին մեր ըմբռնումը: Ըստ այդ ըմբռնման՝ լեզվական կադապարները բառաձևերի որոշակի կարգերի հետևողական շարհեր են, որոնք միմյանցից տարբերվում են այդ կարգերի բանակով, դիրքով և պարտադրականությամբ» (ընդգծումը մերն է): (13, 4):

Ինչպես տեսնում ենք այս պարբերությամբ հեղինակը վերականգնում է տրամաբանական կապը քննվող նոր թեմայի և նախկինում քննված թեմայի միջև, քանի որ դրանք սկզբունքորեն իրար շատ մոտ են:

Աշխույ աշխատության մեջ մենք սահմանափակվում ենք միայն համադրական բառաձևերի կադապարներով, ուստի և խոսվում էր միայն

հիմքի և մասնիկների մասին: Ուսումնասիրության շրջանակների ընդ-
լայնումը և բառաձևերի փոխարեն բառակապակցությունների ընդգրկու-
մը, — ...սկզբունքային տարբերություններ չի բերում կաղապարների ուս-
մունքի մեջ. տարբերությունն այն է, որ առաջին դեպքում մենք գործ
ունենք հիմքերի և մասնիկների, երկրորդ՝ բառակապակցության հիմնա-
կան (միջուկային) և լրացական անդամների՝ բառերի հետ» (ընդգծումը
մերն է):

Պարբերություններում ընդգծված հատվածները առանձնացնում են
հաղորդման միջուկը, որի վերլուծությունը կատարվում է հետագա տեքս-
տում: Նորից վերականգնելով կապը նախկինում քննարկված թեմայի
և ներկա վերլուծման ենթարկվող նյութի միջև, հեղինակը մեկ ընդհա-
նուր դիտողությունից հետո («ենկատի ունենալով կաղապարի հասկացու-
թյան՝ մեղ համար կենտրոնական լինելը, խոսքնք նաև կաղապարների
տեսակների մասին, որոնք մասամբ քննարկված են մեր հիշյալ աշխա-
տություններում») (13, 4), անցնում է իր առջև դրված պրոբլեմի քննու-
թյանը, որը ձևակերպվում է այնպիսի պարբերություններով, որոնք կա-
րելի է բնդունել երբեմն որպես ինքնուրույն, տեքստից դուրս ուղենշող
դրույթներ: Օրինակ, «Յուրաքանչյուր լեզվական երևույթ բնեկապես պետք
է կառուցել նրա կաղապարը (ընդգծումը մերն է): Վերջինս ոչ թե լեզ-
վաբանի քմահաճ կառուցում է, այլ խոսողի մոտ տեղի ունեցող պրոցես-
սի արտացոլում: Կաղապարը տալիս է հնարավոր կառուցվածքները,
որոնք իրականացվում են խոսքային ակտերի մեջ» (13, 14):

Յուրաքանչյուր պարբերություն, որը հստակ առանձնացվում է մնա-
ցածներից, լինելով ավարտուն և ամբողջական միտք, նաև համարակալ-
ված է, որը ավելի կոնկրետ է դարձնում պարբերությունում առաջ քաշ-
ված հարցի ընկալումը:

Ինչպես նշեցինք վերևում, գիտական տեքստի համար բնորոշ է հետ-
հայեցական (ретроспекция) և նախհայեցական (проспекция) պար-
բերությունների (ներածականի, երկու տողի կամ նախաբանի) առկա-
յությունը: Այստեղ նույնպես շատ շփավորվելով հարցի շուրջը, քանի որ
դա ներածական է, հեղինակը դիմում է նախհայեցական մեթոդին և մեկ
պարբերությամբ ձևակերպում իր քննելիք նյութը:

«Ինչպես կտեսնենք փոխակերպմանը նվիրված հատվածում, այդ
գաղափարը, որի ներմուծման պատիվը վերագրվում է Զ. Հադիսին և
Ն. Հոմսկուն, իրականում վաղուց է հայտնի լեզվաբանությունը և հանդես
է գալիս լեզվի ոճա-ճարտասանական վարժությունների, այլև տրամա-
բանական բերականության՝ միևնույն տրամաբանական-հասկացական
կարգերը լեզվական տարբեր ձևերով արտահայտվելու հնարավորության
սկզբունքի մեջ» (13, 15):

Ընդգծված հատվածը հաղորդման այն միջուկն է, որը լինվին պարզաբանում է վերևում ընդգծված («փոխակերպմանը») միտքը:

Ուրեմն որքան կարևոր է հստակ և կոնկրետ ձևակերպված պարբերության նշանակությունը գիտական տեքստի համար: Հիշյալ պարբերությունները դիրքորոշային ենթատեքստային հաղորդումների բնորոշ օրինակներ են. առանձին պարբերությամբ տրվում է հեղինակի դիրքորոշումը քննարկվող հարցի նկատմամբ. միաժամանակ ենթատեքստային ձևով ասվում է, որ որպես նորություն ներկայացված դրույթը, այլ անվանման տակ, վաղուց հայտնի է գիտությունը:

Կարևոր նշանակություն ունի գիտական պարբերության համար նաև հարցադրման ձևը: Երբ այն կոնկրետ է և սեղմ, դա ավելի է պարտավորեցնում, և պատասխանը սպասվում է հանգամանալից և նույնիսկ կոնկրետ:

Այսպես՝ «Ինչպիսի՞ն պետք է լինի լեզվի ընդհանրական իդեալական կաղապարը» (13, 15). Բնական է, որ նման հարցին պետք է, ավելի շուտ ցանկալի է, պատասխանել կոնկրետ, համարակալված պարբերություններով, որոնց շարադրանքը կհանգեցնի հեղինակի վերջնական մտքին: Դա էլ կլինի վերևում տրված հարցի պատասխանը:

«Այսպիսով, մեր կառուցելիք կաղապարը կարելի է կոչել ընդհանրական նյութա-համակցային կաղապար...» (13, 15):

Քննարկվող «ներածությունը» գիտական տեքստին նախորդող ներածության լավագույն նմուշ կարող է ծառայել, քանի որ, մեր կարծիքով, ունի ավտոռեֆերատի արժեք ողջ տեքստի համար: Սա նույնպես գիտական տեքստին բնորոշ հատկանիշ է և գործնականում պետք է նկատի առնվի:

Գիտական տեքստերին բնորոշ է նավելվածների առկայությունը, որտեղ պարբերությունները հանդես են գալիս ամփոփող, ի մի բերող, լրացուցիչ կոնկրետ նյութ ներկայացնող գործառություն: Հավելվածի պարբերությունները մեծ մասամբ լինում են փոքր ծավալի, ավելի շատ մատնանշող, ծրագրային: Հավելվածի հիմնական բովանդակությունը կազմում է լրացուցիչ, կոնկրետ նյութը, լինի դա բառացյան, թե հետազոտվող նյութի տեքստեր:

III. ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բանասիրական գիտական տեքստերի կազմումն ու շարադրանքը բոլոր կառուցվածքի իրականում շատ բազմազան է, սակայն կան գործոն-

ներ, որոնց առկայութիւնը որեւէ կոնկրետ գիտական տեքստի կազմման համար անհրաժեշտ է: Վերևում մենք մասնակիորեն ծանոթացանք այդ պործոններից մի քանիսին (գիտական տեքստերին նախորդող կամ հաջորդող նրկու տողը, անոտացիան, առաջաբանը, ներածութիւնը, վերջաբանը, ամփոփումը և այլն): Տեսանք, թե ինչպես են կազմվում պարբերութիւնները, որոնք հանդես են գալիս որպես տեքստի հաղորդման հիմնական օղակներ, որտեղ իրականացվում են հին և նոր թեմաների տրամաբանական, հետևողական կապը: Նշեցինք խոսքային այն նշանակները, որոնք ավելի հաճախ են հանդիպում նոր պարբերութիւններ կազմելիս (կապեր, կապական բառեր և այլն):

Խոսելով գիտական բանասիրական տեքստերի կառուցվածքային առանձնահատկութիւնների մասին, հարկ ենք համարում նշելու, որ դրանք այնքան նշանակալից են, որ հիմք են ծառայում տեքստերի համակարգման համար:

Գրականագիտական, վերլուծական տեքստերը, որոնք վերաբերում են հեղինակի կամ ուրեւէ կոնկրետ գործին կամ ստեղծագործութիւնն որեւէ շրջանին և եւս էլ հեղինակի գեղագիտական հայացքներին, ավելացրած նաև վերջինիս կենսագրական տվյալները՝ ընդհանրապես բնորոշվում են շարադրման առավել ազատ, գեղարվեստական ոճով և դրան էլ համապատասխան տեքստերի ու պարբերութիւնների ազատ կառուցվածքով: Նման տեքստերում պարբերութիւնները կարող են կառուցվել ցանկացած բառով և ձևով, իհարկէ պահպանելով ներքին տրամաբանական կապը նախկին թեմայի հետ (կրկնութիւններ խզումներ և այլն): Այստեղ ավելի քիչ տեղ է հատկացվում պարբերութիւնների կազմման տառային կամ միայլի համարակալմանը: Նման տեքստերին բնորոշ է դիրքորոշային, ենթատեքստային պարբերութիւնների առկայութիւնը: Մի քիչ այլ է լեզվաբանական գիտական տեքստերի կառուցվածքը:

Դիտենք գրականագիտական մի քանի տեքստեր: Շարադրանքի և պարբերութիւնների կառուցման հետաքրքիր և քիչ հանդիպող նմուշ կարող է ծառայել Լ. Հախվերդյանի «Հովհաննես Թումանյան» գրքուկը⁽⁹⁾:

Պարբերութիւնները կառուցվում են երկու անձի անունից՝ հեղինակի (բանասեր) և Թումանյանի՝ ուղղակի խոսքի ձևով: Շարադրանքը ընդմիջվում է բանաստեղծական պարբերութիւններով: Հեղինակային պարբերութիւնները այն օղակներն են, որոնք հաջորդաբար և հետևողականորեն առաջադրում և զարգացնում են նոր թեմաներ, ամբողջացնելով ողջ շարադրանքը: Սակայն միաժամանակ պետք է նշել, որ հեղինակի բոլոր պարբերութիւնները և փաստորեն նոր թեմաներ են, որոնք ներկայացնում են երբեմն նաև հարցադրման ձևով և՛ անմիջապես իրենց

զարգացումն ու պարզաբանումն են ստանում արդեն Թումանյանի խոսքում:

«Բանասեր (Իսահակյանի հուշերից-Ա. Ա.) ...Երբ պարիսպներից դուրս էինք գալիս արդեն, Օհանեսը վերջին անգամ նայեց Անիին և ասաց.

Թումանյան— Ինչքան մարդ պիտի անբան-անասուն լինի, որ ձեռք բարձրացնի այս հրաշալիքների վրա: Մի՞թե այս գեղեցիկությունը պիտի մեռնի առանց հետք թողնելու հայկական և ուրիշ ժողովուրդների արվեստի վրա:

Բանասեր— Թումանյանը մտածում էր դրամա գրել Անիի կյանքից, նյութը Հովնան Բագրատունի թագավորն էր... Բայց այդ մտահղացումն էլ մնաց անկատար ուրիշ շատերի հետ միասին:

Բայց և ինչպիսի՞ մտահղացումներ ի կատար ածվեցին: Դրանք, պլխավորապես վերաբերում են 1902 թվականին՝ բանաստեղծի կյանքի գուցե և ամենաերջանիկ տարուն, թեև նա անառողջ է եղել և բուժվելիս՝ Արասթումանում: Ահա ինչու բանաստեղծը հետագայում այնպիսի կարոտով է հիշել ամառանոցային այդ գողտրիկ քաղաքը, որ մտավ հայ գրականության տարեգրության մեջ:

Թումանյան— Սիրելի Մարիա Մարկովնա. որքա՜ն կուզեի այժմ՝ Աբասթուման լինել: ...Որքա՜ն հիշողություններ ու անմոռանալի վայրկյաններ... Այդտեղ եմ մշակել «Անուշը», այդտեղ եմ գրել «Փարվանան» և այլ բաներ—հա՛, «Թմկաբերդի առումը» (9, 20—22):

Հաշորդ հեղինակային պարբերությունը առաջադրում է նոր թեմա, որը, սակայն, փաստորեն բխում է նախորդից՝ շոշափած նյութի և ժամանակագրական առումով:

«Բանասեր — Թումանյանն առաջին անգամ Երևանը տեսել է 1904 թվականի մայիսին: Արարատյան դաշտավայրի մասին պոետն իր նամակներում խոսել է հիացմունքով:

Թումանյան — Առհասարակ սիրում է այս երկիրը... Նայում եմ Արարատյան դաշտին, մտքովս անց են կենում մեր պատմության փառավոր շրջանները...

...Ինձ ցույց տվին Երևանի նշանավոր հիշատակարանները...

Բանասեր — Այս այցելության ժամանակ է, որ Թումանյանն Օշականում այցելել է Մեսրոպ Մաշտոցի շիրիմին և գրել այս բանաստեղծությունը:

Այստեղ մի վսեմ խորհուրդ է ապրում
Մանր վեհություն՝ իջած երկնքից,

Այստեղ սրբազան մի շունչ է բուրում,
Մեզ վեր է տանում աշխարհի կյանքից:

Վերևում, պարբերությունները դասդասելիս (արձանագրող, դիրքորոշային և ենթատեքստային), մենք նշեցինք պարբերությունների կառուցելու հեղինակային առանձնահատկությունների մասին: Այս առանձնահատկություններից հատկապես պետք է նշել բաղմակողմանի հաղորդում պարունակելու փաստը, երբ պարբերությունը բացահայտում է վերը նշված երեք կողմերը՝ միաժամանակ: Մեր քննած նյութը (Լ. Հախվերդյան Հովհ. Թում.) նման հարուստ և բաղմակողմանի բովանդակություն պարունակող պարբերությունների լավ նմուշ է:

Այսպես.

«Բանասեր — ...ինչո՞ւ 1902 թվականից, փառահեղորեն արգասալոր «Աբասթումանի աշունից» հետո մի քանի տարի նա գրեթե ոչինչ չգրեց:

Ի՞նչ պատահեց:

Պատահեց այն, որ այդ տարիներին ուժգին ցնցումներ եղան նախ հայ ազգային, ապա և միջազգային կյանքում» (9, 24):

Երեք ոչ մեծ պարբերություններով, ինչպես տեսնում ենք, հեղինակը միանգամից պարզում է ողջ իրադրությունը արձանագրելով եղածը, տալով իր դիրքորոշումը («արգասալոր» Աբասթումանի աշուն) և ներկայացնելով մի ենթատեքստ, որը կարելի էր և չպարզաբանել, շնայած հեղինակը հետագա պարբերություններում հանգամանորեն պատասխանում է իր իսկ առաջադրած հարցին:

Շարադրանքի այս ձևը, երբ հեղինակի և շարադրանքի գործող անձի միջև տարվում է չմիջնորդված հաղորդակցում և ընթերցողը դառնում է հրորդ ունկնդրող անձը, խիստ հրապուրիչ է ինչպես իր թարմությանը, այնպես էլ պարբերությունների բովանդակության հագեցվածությամբ: Ժամանակի կապը նման շարադրանքում իրականանում է շատ ինքնատիպ ձևով և այնքան կենդանի, որ ընթերցողը կարծես ինքը դառնա դեպքերի վկան:

Դիտենք հետևյալ հատվածը:

«Բանասեր — կամեցել է արտասահման գնալ. 1908 թվին գրել է Իսահակյանին.

Թումանյան — ...շատ կուզենայի մի անգամ ընկնել էդ աշխարհքը... լավ կլիներ, բայց չի լինում:

Բանասեր — Բայց ի՞նչ արտասահման, երբ մտերիմ ընկերոջը՝ Կոմիտասին տված խոստումն էլ չի կատարել, այլապես մեծ երգահանն

այսպիսի նամակ չէր գրի նրան. «Ափսոս, որ Տփլիսս եղած ժամանակս քեզ տեսնել չկարողացա...

Բանասեր — ...Հետագայում էլ անկատար մնաց Թումանյանի և Սպենդիարյանի իղձը՝ ...միասին աշխատեն «Թմկաբերդի» լիբրետոյի վրա:

Բայց ի՞նչ համատեղ աշխատել, երբ բանաստեղծը չկարողացավ նույնիսկ Ալեքսանդրապոլ մեկնել՝ Արմեն Տիգրանյանի պատրաստ օպերայի առաջին ներկայացմանը ներկա լինելու:

Թումանյան — ...շատ ու շատ ափսոս, որ միանգամայն անկարող եմ կատարել ձեր խնդիրն ու իմ ցանկությունը:

Բանասեր — Դժվար է նույնիսկ թվել, թե որքան բազմապիսի խնդիրներ էին զբաղեցնում այս տարիների Թումանյանին...

...գլխավորաժ գործերից մեկն էլ՝ Սայաթ-Նովայի ժառանգությունը մոռացության փողոց հանելը և համաժողովրդական սեփականություն դարձնելը:

Թումանյան — ...էս տեսակ մի պայծառ գերեզման է Սայաթ-Նովայի գերեզմանը...

...Սիրով մնաց Սայաթ-Նովան.

Բանասեր — Սայաթ-Նովայի շիրիմը բացվեց 1914 թվականի մայիսի 15-ին: Հաշված օրեր էին մնացել մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը» (9, 46—52):

Պարբերությունների միջոցով դրսևորվող ձևի և բովանդակության միասնությունը և զարգացվող թեմայի տրամաբանական կապն ու փոխապայմանավորվածությունը ժամանակագրական առումով գիտական նման տեքստերի կառուցման առաջնակարգ պայմաններից են:

Գրականագիտական տեքստերի համար կարևոր գործոն է համապատասխան հնչերանգի ընտրությունը: Այստեղ մենք նկատի ունենք հրնչերանգը ոչ որպես ֆիզիկական երևույթ՝ իր պարտադիր կաղմիչներով, այլ հնչերանգի հոգեբանական, տրամադրության ուղղվածություն տվող ասպեկտը:

Վերը քննվող գործը շարադրված է մտերմիկ, սեղանի շուրջը տարվող զրույցի հնչերանգով, որին օգնում է այն ձևը, որ ընտրել է հեղինակը գրքույկը կաղմելիս. դա փաստորեն երկխոսություն է հեղինակի՝ բանասերի և Թումանյանի միջև, կոնկրետ՝ փաստերով հագեցված ավարտուն պարբերություններով, որոնք օգնում են թեման լրիվ բացահայտելուն և մատչելի մատուցելուն:

Այլ բան է լեզվաբանական գիտական տեքստը: Սրանում հիմնականում իշխում է խիստ, մի քիչ շոր, համակարգման ենթակա փաստե-

րը կոնկրետ ու հստակ շարադրելու ոճը: Պարբերությունները մեծ մասամբ դառնում են նոր թեմաների զարգացման ինքնուրույն օղակներ, որոնք լինելով ընդհանուր շղթայի հատվածներ, վերջ ի վերջո ծառայում են հեղինակի կողմից զարգացվող մտքի և պրոբլեմների նպատակին: Այստեղ շարադրման ոճը և հնչերանգային ուղղվածությունը ավելի խիստ է, կանոնավոր, առանց մտերմիկ երանգների: Նման տեքստերում առատորեն հանդիպում ենք պարբերությունների կառուցելու և համարակալման ձևին, և պարագրաֆային համակարգմանը, և ընդհանրացնող ու ամփոփող սահմանումների ու կանոնների և այլն:

Դիտենք նման մի քանի տեքստեր:

«Անորոշ դիմավոր նախադասություն

§ 670. Անորոշ դիմավոր նախադասության դիմային իմաստը աճորոշ է. ոչ միայն չի արտահայտվում, բե ով է գործողություն կատարողը, այլև հայտնի չէ՝ գործողություն կատարողը մե՞կն է, բե՞ մի քանիսը: Օրինակ՝ Նրան կանչեցին հիմնարկից»: Եվ այլն:

Բայի դիմային անորոշության հնարավորությունն այնքան լայն է, որ երրորդ դեմքով երբեմն նկատի է առնվում նույնիսկ խոսողը»: Եվ այլն:

§ 671. Անորոշ դիմավոր նախադասությունները կամ նրանց գլխավոր անդամը արտահայտվում են բայի հետևյալ խոնարհված ձևերով.

1. —————

2. —————

3. —————

4. —————» (2—319, 320):

Դիտենք մեկ այլ հատված:

«§ 672. Ընդհանրական միակազմ նախադասությունը մտքով վերաբերում է ոչ միայն տվյալ դեմքին, այլև բոլորին, ունի ընդհանրական իմաստ: Օրինակ՝

§ 673. Ընդհանրական դիմավոր միակազմ նախադասությունները կամ նրանց գլխավոր անդամներն արտահայտվում են՝

ա) —————

բ) —————

գ) —————

դ) —————

ե) —————

զ) —————» (2, 320—321):

Ինչպես տեսնում ենք, շարադրանքը խիստ կոնկրետ է, և պարբերությունները կանոնավորապես արտահայտում են կա՛մ հին թեմայի զարգացում, կա՛մ առաջադրում են նոր թեմա:

Պարբերությունների կառուցման համար լայնորեն օգտագործվում

է պարագրաֆային, համարակալման (նաև տառային) ձևը, տրվում են կոնկրետ սահմանումներ, որոնք ընդգծմամբ առանձնացվում են:

Դիտենք մեկ այլ տեքստ, որտեղ արժարծվում են լեզվաբանական ավելի ընդհանուր հարցեր (5):

Ասենք, որ հեղինակը գերադասում է ծավալուն պարբերություններ, և դրանով էլ, մեր կարծիքով, պայմանավորվում է այն, որ տառային և թվային դասոստումների կողքին նախապատվությունը տրվում է կապերով և կապային բառերով առանձնացվող պարբերություններին, որոնք տվյալ դեպքում փոխարինում են համարակալմանը:

Այսպես.

«Այժմ տեսնենք, թե ինչպիսի վերաբերական իմաստներ կարող ենք գտնել վերը բերված նախադասության մեջ: Ամենից առաջ այդ նախադասության մեջ արտահայտել ենք մեր վերաբերմունքը հաղորդված իրությունների նկատմամբ,...

Այնուհետև, արտահայտել ենք գործողության ժամանակը, վիճակը և սեռը...

Ապա՝ արտահայտել ենք քանակական հարաբերություն՝...

Ստորոգյալի միջոցով արտահայտել ենք նաև դեմքի հարաբերություն,...

Արտահայտել ենք վերաբերություն (հատկացման) հարաբերություն՝...

Արտահայտել ենք երկու առարկաների հարաբերություն...

Վերջապես արտահայտել ենք անուղղակի խնդրի իմաստ,....» (5, 321—322):

Ինչպես տեսնում ենք, պարբերություններ կառուցելու համար հեղինակը օգտվել է կապերից և կապական բառերից, կրկնության մեթոդից, երբ բառակապակցությունը հետևողականորեն կրկնվում է տարբեր պարբերություններում (այս դեպքում «արտահայտել ենք») և դրանով ապահովում տրամաբանական ներքին կապը առաջադրված թեմայում:

Պարբերության կառուցման ձևը այնքան կարևոր հատկանիշ է լեզվում, որ հաճախ դառնում է հեղինակի լեզվի ոճական կարևոր ու բնորոշող առանձնահատկություն: Դա, օրինակի համար, կարող ենք ասել, քննվող տվյալ գործի վերաբերյալ (5):

Հեղինակի ընդարձակ պարբերությունները չեն խանգարում վերլուծվող երևույթի հստակ, ճշգրիտ և կոնկրետ համակարգելուն: Այսպես, խոսքը գնում է քերականական կարգերի մասին:

«Քննենք այս երկու երևույթներն առանձին-առանձին. նախ՝ առաջինի մասին:

Հասարակական կյանքի դարգացումը... և այլն» (5, 371—372)։

Հարցի պարզարանումը կատարվում է մեկ պարբերության մեջ, որը ծավալուն է (մոտ երկու էջ), սակայն հստակ է և կոնկրետ։

Այնուհետև հեղինակն անցնում է հաջորդ կետին։

«Անցնենք երկրորդ երևույթի քննությանը։

Եթե հասարակական գիտակցության դարգացմանը զուգընթաց... և այլն» (5, 372—373)։

Եվ նորից մեկ ընդարձակ պարբերություն (երկու էջից ավելի)։

Հարցի ամփոփումը, որը տրվում է երեք կետերով՝ 1, 2, 3, առանձնացվում է «այսպիսով» կապական բառով կազմված պարբերությամբ։

Այսպիսով, տեսնում ենք, որ գիտական տեքստում պարբերություններ կառուցելու եղանակն ու ոճը բոլորովին էլ պատահական և քմահաճ պորժողություն չէ, այլ լեզվական երևույթ է, որը պայմանավորված է լնտրած նյութով և նրա իմացության մերժումով հարցի բարդության աստիճանով, նրանով, թե պորբելմը տեսական թե ավելի կոնկրետ, գործնական բնույթ ունի և, վերջապես, արտահայտում է հեղինակի գիտական գրելաոճն ու լեզուն։

Չնայած ժանրի ընդհանրությանը (բանասիրական) գրականագիտական և լեզվաբանական գիտական տեքստերը բոլորովին պարբերությունների կառուցվածքի ունեն որոշ առանձնահատկություններ։

Այսպես, գրականագիտական տեքստերին բնորոշ է շարադրման ավելի աղատ, երբեմն գեղարվեստական, մտերմիկ ոճը։ Պարբերությունները, բացի կառուցվածքային էական հատկանիշներից (թեմայի զարգացում, ինքնուրույն ավարտուն ձև և այլն), միաժամանակ ավելի մոտ են գեղարվեստական տեքստին. կարող են ունենալ հաղորդակցման, բացականչության, հաբցման ձև, կարող են կազմված լինել մեկ բառից («Ահա» և այլն), կարող են ունենալ երկխոսության տեսք, հեղինակի խոսքի ձև և այլն։ Այս տեքստերին ավելի քիչ է հատուկ համարակալման եղանակով կառուցվող համակարգումը, կարող են լինել մեջբերումներ և հղումներ։

Լեզվաբանական տեքստում պարբերությունները կազմվում են ավելի կանոնավոր, խիստ ոճով, ընդունված է դասակարգման կամ համակարգման տառային կամ թվային համարակալումը։ Պարբերությունը կարող է ունենալ կանոնի կամ սահմանի ձև։

Լեզվաբանական տեքստին բնորոշ է կոնկրետ նյութից մեջբերումներ, ծանոթագրություններ, աղբյուրներ և այլն, որոնք դրսևորվում են ինքնուրույն պարբերություններով։ Լեզվաբանական տեքստը շարադրվում է խիստ, երբեմն չոր, գործնական ոճով և այլն։

Մենք խոսեցինք գրականագիտական և լեզվաբանական գիտական տեքստերի՝ ընդհանրապես և դրանց պարբերությունների կառուցման մասին, մասնավորապես և հնարավորին շափ ցույց տվեցինք դրանց առանձնահատկությունները:

Բանասիրական գիտական տեքստերի մեջ իրենց կառուցվածքային յուրահատկություններով առանձնացվում են բանասիրական-բանահյուսական (երբեմն նաև ազգագրական) տեքստերը:

Վերլուծվող նյութի բերումով վերջիններս պարունակում են մեծ ծավալի կոնկրետ մեջբերվող նյութ՝ առասպելներ, երգեր, նոտագրություններ, առած-ասացվածքներ, հանելուկներ, ծեսեր, հավատալիքներ և այլն, որոնք ենթակա են խմբավորման, դասդասման, համարակալման, և դրանից էլ բխում է դրանց շարադրանքի ձևն ու կառուցվածքը: Նման տեքստերում առատորեն օգտագործվում են ծանոթագրություններ: Բանահյուսական տեքստերում շատ հաճախ լինում են բանասացների կենսագրական տեղեկություններ, բանահյուսական նյութի զանազան տարբերակներ, դժվար հասկանալի բարբառային բառերի բացատրանք, ժողովածու նյութերի ծանոթագրությունների աղյուսակներ, երգերի տեքստեր և նոտագրություններ, ժողովրդական ծեսերին ու ավանդույթներին վերաբերող զանազան նյութեր և այլն:

Այսպիսով, բանահյուսությանը վերաբերող գիտական տեքստերը ունեն կառուցվածքային առանձնահատկություններ, որոնցով և տարբերվում են բանասիրական գիտական այլ տեքստերից:

Առաջին առանձնահատկությունն այն է, որ այս տեքստերում ուսումնասիրվող նյութը մեջբերվում է շատ ավելի մեծ ծավալով, երբեմն ամբողջաբար:

Այնուհետև նյութը ուսումնասիրվում է ըստ տարածքի և ընդգրկում է բոլոր ասպարեզները՝ մտավոր կյանք, մշակույթ, բարքեր, ավանդույթներ և այլն: Ըստ որում բանահյուսական տեքստերում մեջբերված նյութը բարբառային է, ըստ տարածքի:

Բանահյուսական գիտական տեքստերը տարբերվում են բանասիրական, լեզվաբանական գիտական տեքստերից նաև նրանով, որ բանահյուսական տեքստերում ենթատեքստ չկա. պարբերությունները ուղղակիորեն ավարտում ձևով ներկայացնում են, պարզաբանում ուսումնասիրվող նյութը:

Այսպիսով, հեղինակային խոսքը նման տեքստերում հաճախ սահմանափակվում է առաջաբանով և որոշ ծանոթագրություններով, որոնք, փաստորեն, հանդես են գալիս որպես ուղեցույցներ, բանալիներ հաճախ խրթին բարբառով ներկայացվող տեքստերի համար:

Պարզ է, որ այսպիսի տեքստերում պարբերությունները ավելի ինքնուրույն և ավարտուն բնույթ են կրում, ծավալուն չեն, քանի որ հանդես են գալիս որպես քննարկվող նյութի հարուստ բովանդակության տարբեր կողմերն ու օղակները պարզաբանված ու կոնկրետ ներկայացնելու գործառությամբ:

Դիտենք նման մի տեքստ:

«Դեպքերի դարգացումը հեքիաթների մեջ ընթանում է պարզից դեպի բարդ և հաճախ ավարտվում է կարճառոտ աֆորիզմային բարոյախրատական բնույթի ձևակերպումներով»:

«Դեղարքունիքի բանահյուսական արձակում իրենց ուրույն տեղն ունեն նաև կենցաղային զրույցներն ու մանրապատում զվարճալիքները»:

Պատմաազգագրական այս խմբերի համար ճանաչված զվարճախոս է բայազետցի Գառլոյան Արամը...»:

«Զրույցները ևս ունեն իրենց տիպաբանական զուգահեռները հարևան ժողովուրդների մոտ»...:

...«Առած-ասացվածքների քանակային պատկերը (տես աղ. №1) ապացույցն է այն բանի, որ ժանրը կենսունակ և մասսայական է նաև ազգագրական այս հատվածներում»: Եվ այլն: (7, 15—16):

Ինչպես տեսնում ենք, պարբերություններն ունեն ոչ այնքան թեման դարգացնող բնույթ, այլ թեման ներկայացնող, պարզաբանող կոնկրետ բովանդակություն: Նման շարադրանքը, ինչպես ասվեց, հատուկ է գիտական տեքստին նախորդող հատվածին՝ առաջաբանին:

Ի մի բերելով գրականադիրական, լեզվաբանական և բանասիրական-բանահյուսական տեքստերի համեմատական վերլուծության արդյունքները, գալիս ենք մի քանի կոնկրետ հետևությունների, որոնք միավորվելով հանդերձ, տարբերակում և բնութագրում են վերը նշված տեքստերից յուրաքանչյուրը: Որպես ընդհանուր հատկանիշ գրականագիտական, լեզվաբանական, բանասիրական-բանահյուսական տեքստերի համար նշվում է այն հանգամանքը, որ դրանք բոլորը պատկանում են բանասիրական ժանրին: Վերջինիս թույլ է տալիս (չնայած միշտ չէ, որ կիրառվում է) շարադրանքի քիչ թե շատ ազատ, երբեմն գեղարվեստական ոճ:

Որպես ընդհանուր հատկանիշ է դիտվում այն, որ վերահիշյալ տեքստերի համար ներտեքստային կապակցության հիմնական օղակի գործառությամբ հանդես է գալիս պարբերությունը: Վերջինիս իր իմաստային (բովանդակային) ձևական (կառուցվածքային) գործոններով իրականացնում է տեքստի իմաստային, կառուցվածքային և գործառական ամբողջությունը:

Որպես ընդհանուր հատկանիշ դիտվում է այն, որ բանասիրական գիտական տեքստերին հատուկ է առաջաբանի, ներածականի, երկու խոսքի, ամփոփման կամ անոտացիայի առկայությունը, որոնք կարող են տեքստին ինչպես նախորդել, այնպես էլ հաջորդել:

Գիտական բանասիրական տեքստի համար, մանավանդ երբ վերջինս ծավալուն է, խիստ կարևոր նախատեքստի (լինի դա առաջաբան թե ներածություն) առկայությունը, որը փաստորեն բացահայտում է հեղինակի մտքերի և փաստարկների ուղղվածությունը:

Նախատեքստում կարող են տրվել տեքստի բաժիններում արժարժված հիմնական հարցերը հեղինակի դիրքորոշային վերաբերմունքը, և ընթերցողը հիմնական տեքստի վերլուծումն սկսելիս արդեն նախնական գիտելիքներ ունի նրա մասին և հեշտությամբ կարողանում է կողմնորոշվել հեղինակի առաջադրած հարցերում:

Անցնելով յուրաքանչյուրի բնութագրմանը նշենք հետևյալը.

1. Գրականագիտական տեքստերի համար կարևոր նշանակություն է ստանում ժամանակագրական գործոնը: Պարբերությունների միջոցով դրսևորվող ձևի և բովանդակության միասնությունը և զարգացվող թեմայի տրամաբանական կապն ու փոխալյամանավորվածությունը՝ ժամանակագրական առումով, գիտական նման տեքստերի կառուցման առաջնակարգ պայմաններից է:

2. Գրականագիտական տեքստերի համար կարևոր գործոն է համապատասխան հնչերանգի ընտրությունը, վերջինիս հոգեբանական, տրամադրության ուղղվածության առումով:

3. Գրականագիտական տեքստերում ավելի մեծ տեղ են զբաղում քննվող նյութի հեղինակային մեջբերումները, որոնք երբեմն կարող են ծավալուն լինել:

Պարբերությունները կազմվում են ազատ, ներտեքստային տրամաբանական կապը ապահովելու համար հաճախ օգտագործվում են կրկնությունները, հղումները:

* Ավելորդ չենք համարում մեջբերել նախատեքստի մի նմուշ:

«Գրքում քննարկվում են ժամանակակից գիտությունների զարգացման շնորհիվ լեզվի փոխոտփայության առջև ծառացած մի քանի արմատական հարցեր, որոնց թվում՝ լեզվի դերը աշխարհի գիտական պատկերի ստեղծման մեջ, մտածողության վրա լեզվի ազդեցության մեջ քննարկվում է նաև լեզվաբանական հարաբերության տեսությունը:

Գրքի կարևորությունը ակնառու է դառնում այն հանգամանքի շնորհիվ, որ նրանում լեզվի փոխոտփայության պրոբլեմները լուսաբանելիս քննադատաբար վերլուծվում են արդի բուրժուական փոխոտփաների կոնցեպցիաները վերոհիշյալ հարցերի առթիվ:

Գիրքը օգտակար կլինի բոլոր նրանց համար, ովքեր հետաքրքրվում են դիալեկտիկական մատերիալիզմի իմացաբանությամբ, արդի լեզվաբանության փոխոտփայական հարցերով, բուրժուական փոխոտփայության քննադատական վերլուծությամբ» (19):

4. Գրականագիտական տեքստերի համար ավելի բնորոշ է բովանդակային, դիրքորոշային և ենթատեքստային պարբերությունների առկայությունը: Իր դիրքորոշային հարցադրմամբ հեղինակը կարող է վիճարանության մեջ մտնել ընդդիմախոսի հետ և նրա ներկայացրած պարբերությունները նման դեպքերում դառնում են հեղինակի սկզբունքների շարադրանք, որոնք կարող են դրսևորվել նաև համակարգման ձևով (համարակալմամբ և այլն):

Ենթատեքստային մոդուլը գրականագիտական տեքստերում հրբմն իրականանում է ընթերցողի միջոցով, երբ հեղինակի կողմից առաջադրված երկիմաստ հարցադրումը թողնվում է ընթերցողի դատին և, հետևաբար, ընթերցողն էլ պետք է դրան պատասխանի: Այստեղից էլ բխում է այն, որ գրականագիտական տեքստերին ավելի է հատուկ վիճարկելու, քննարկվող նյութը ենթատեքստային ձևով ներկայացնելու հանգամանքը: Նման դեպքերում պարբերությունները կարող են հանդես գալ որպես հիմնական հաղորդում կրողներ, նոր, վիճարկելի: նյութի սկզբունքներ:

5. Գրականագիտական տեքստերում պարբերությունները հրբմն կառուցվում են հարցի երկխոսության, հարց ու պատասխանի, մեկուսի խոսքի ձևով և այլն:

6. Գրականագիտական տեքստն իր իմաստային (բովանդակային), կառուցվածքային (քերականական) և ձևական նշանակային (հնչերանգային) դրսևորման կաղապարներով ավելի մոտ է կանգնած գեղարվեստական տեքստին: Սակայն վերջինս տարբերվում է բոլոր մնացած տեքստերից նրանով, որ բոլորովին ազատ է շարադրման ձևի մեջ և հեշտությամբ մեկ ձևից կարող է փոխանցվել մեկ այլ ձևի, պատմողականից հարցման հրամանի, չափածո կամ հոստորական խոսքի և այլն: Սա առանձին հետազոտության առարկա է:

Անցնելով լեզվաբանական գիտական տեքստերին, նշենք.

1. Լեզվաբանական գիտական տեքստերին բնորոշ է շարադրանքի խիստ, մի քիչ չոր, զուսպ, փաստերը ու հակիրճ ներայացնելու ոճը:

2. Լեզվաբանական տեքստերում հաճախ են կիրառվում ժանոթագրությունները, որոնք դառնում են շարադրված փաստերը լրացնող օղակներ:

3. Այդ տեքստերում մեծ տեղ է գրավում փաստերի համակարգումն ու դասդասումը, որը կատարվում է տառային կամ թվային համարակալման ձևով:

4. Այս տեքստերում պարբերությունները մեծ մասամբ ներկայացնում են նոր փաստ կամ երևույթ, որը կամ զարգացնում է նախորդ թեման կամ վերջինս լրացնում է նոր փաստով:

5. Լեզվաբանական գիտական տեքստի համար առավել բնորոշ է տեքստի արձանագրող և դիրքորոշային կաղապարը, երբ արձանագրվում են եղած փաստերը և դրանց հիմքի վրա ներկայացվում նոր փաստեր, միաժամանակ ներկայացնելով դրանց նկատմամբ հեղինակային դիրքորոշումը: Ծնթատեքստի առկայությունը այս տեքստերի համար չի բացառվում, սակայն լայն կիրառություն չունի, քանի որ հետազոտողը գործունի կոնկրետ նյութի շարադրման հետ, որը երբեմն հասնում է մասթեմատիկական ճշգրտության:

6. Լեզվաբանական գիտական տեքստերում պաշրջություններն ավելի հաճախ են ներկայանում որպես նոր թեմայի, նոր փաստերի շարադրման սկիզբ:

7. Ժամանակային գործոնը (КОТННУМ) լեզվաբանական գիտական տեքստերում որոշիչ նշանակություն չունի, եթե միայն հատուկ չի նշվում տվյալ գործի հրատարակման կամ քննվող հարցի ծագման ու առաջադրման կոնկրետ ժամանակը:

Բանասիրական-բանահյուսական տեքստերը բոլորովին ուրույն կառուցվածք ունեն:

1. Դրանք պարունակում են մեծ ծավալով արձանագրող, փաստագրական հաղորդում, որը ներկայացվում է որպես վերլուծվող տեքստ:

2. Հեղինակի դիրքորոշային վերաբերմունքը տրվում է անհամեմատ փոքր ծավալով և կրում է հիմնականում ծանոթագրական, ներածական բնույթ:

3. Տեքստ կազմող պարբերությունները հիմնականում ունեն նոր հաղորդումներ ներկայացնող, փաստերը ծանոթագրող գործառություն:

4. Տեքստի ենթատեքստային մեկնաբանությունը լայն կիրառում չունի, որովհետև արձանագրվող բանահյուսական, ազգագրական փաստերը թելադրում են ուղղակի գնահատում: Եթե «Կամ...կամ-ի» հարց է ծագում, այս դեպքում դիրքորոշային մոտեցումը օգնում է որևէ մեկի նախապատվությանը, առանց ենթատեքստի:

5. Բանահյուսական-բանասիրական տեքստերում լայնորեն կիրառվում է հետազոտման վիճակագրական մեթոդը:

6. Այս տեքստերում լայն կիրառություն է գտնում նաև փաստերի ժամանակագրական դասակարգումն ու դրանց համեմատական ուսումնասիրությունը՝ համապատասխան աշխարհագրական, տարածքային գործոնի:

7. Բանասիրական-բանահյուսական տեքստերի կառուցվածքը բաղմաղան է. այն ունի ժանրային լայն ընդգրկում (արձակ, չափածո, հեքիաթ, առեղծված, առասպել, երգ, պար, նոտագրություն և այլն):

8. Այս տեքստերում ծանոթագրությունների գործառույթյունն ունի կարևոր նշանակություն: Դրանք մեծ մասամբ ներկայացնում են ինքնուրույն պարբերությունների տեսքով և պարունակում են գիտական կարևոր հաղորդումներ:

IV. ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ, ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ-ՓԻԼՍՈՓԱՑԱԿԱՆ, ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՏՆՔՍՏԵՐԻ ՀԱՏՈՒՅԹԱՎՈՐՄԱՆ ՍԿՋՐՈՒՆՔՆԵՐԸ ՈՒ ԱՌԱՋԵՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դժվար է պատկերացնել որևէ (ծավալուն երբեմն նաև ոչ ծավալուն), տեքստ, լինի դա գեղարվեստական, գիտական, հրապարակախոսական թե մեկ այլ, որը շունենա առանձին գլուխներ, մասեր, հատվածներ և որը սկզբից մինչև վերջ շարադրված լինի միևնույն ոճով: Անպայման էլ լինեն շարադրանքի նախապես ընտրված ձևից և կառուցվածքից քիչ թե շատ շեղումներ: Պարզ է, որ որոշող գործոնը հեղինակի պրագմատիստական, գործնական նպատակաուղղվածությունն է:

Այս առումով տեքստի հատույթավորման ժամանակ նկատի է առնելով երկու հանգամանք. առաջին՝ նրա ծավալային-պրագմատիկ, գործնական կողմը, մյուսը՝ նրա կոնտեքստային-տարբերակային, կառուցվածքային կողմը: Երկուսն էլ, ինչպես տեսնում ենք, չնայած իրենց հիմքում ունեն տեքստի նյութից և բովանդակությունից բխող հանգամանքներ, այնուամենայնիվ մեծ չափով պայմանավորված են հեղինակի սուբյեկտիվ ծրագրերից և նպատակաուղղվածությունից: Այսինքն, տեքստի բովանդակային-փաստական, բովանդակային-գիրքորոշող և ենթատեքստային բնույթը ստանում է իր հեղինակային ձևավորումը տեքստի հատույթավորման գործնական և կոնտեքստային տարբերակների միջոցով. (բացի զանազան գլուխներից, բաժիններից և այլն տեքստը կարող է ունենալ նաև ներածական մաս, առաջաբան, նախաբան, վերջաբան և այլն): Այս դեպքում տեքստի ժանրը մեծ դեր է խաղում տեքստի բովանդակային ուղղվածության և կառուցվածքային դրսևորման համար:

Գեղարվեստական տեքստը, օրինակ, կարող է կազմված լինել նատուրենեից կամ գրքենից, որոնք դրսևորվում են որպես ամբողջի մասեր: Այնուհետև, հատույթավորելը շարունակելով նվազող հաջորդականությամբ, ստանում ենք մաս, գլուխ, ենթագլուխ, պարբերություն, (վեր-ֆրազային միավորում), նախադասություն: Սա հենց տեքստի այն ծավալային-պրագմատիկ, գործնական հատվածումն է, որի մասին վերելում նշեցինք: Դա փաստորեն տեքստի հատույթավորում է վերջինիս

արտահայտության, գրականության պլանով, որը վերաբերում է նրա կառուցվածքային ձևավորմանը:

Ինչ վերաբերում է տեքստի հատուկ ավորմանը՝ նրա բովանդակությամբ ենթերին, իմաստային կապերի դրսևորմանը՝ (բովանդակության պլան), ապա հատուկ ավորման երկրորդ փուլը, որը կատարվում է հենց տեքստի ներսում և ոչ նրա կողքին կամ նրան զուգահեռ, կոնտեքստային տարբերակային դրսևորումն է: Սա իրականանում է հեղինակային խոսքի, մտորումների, նկարագրությունների, ուրիշ խոսքի, մեջբերումների, մեկուսի խոսքի և այլ ձևերով: Նման տեքստերում (խոսքը վերաբերում է գեղարվեստական տեքստին) շարադրանքի ոճի փոփոխությունները, մեկից մյուսին անցնելը սովորական է և նույնիսկ ցանկալի, քանի որ միապաղաղ ոճը կարող է գեղարվեստական տեսքը դարձնել ձանձրալի և դժվար ընկալելի: Կոնտեքստային տարբերակային շեղումները գեղարվեստական տեքստը դարձնում են ոճային տեսակետից ավելի թեթև և մատչելի: (Իհարկե չպետք է մոռանալ տեքստային նյութի յուրահատկությունները, հեղինակի հետապնդած նպատակները՝ տեքստ մատուցելու գործում և այլն):

Տեքստի հատուկ ավորումն արտահայտության պլանում, որը մեծ մասամբ հեղինակի կողմից նախօրոք ծրագրված է, առնչվում է ժամանակային գործոնի հետ (գաղարևների), որը կարևոր է ոչ միայն արդեն շարադրված յուրացնելու, ընկալելու տեսակետից, այլև նախապատրաստվելու հաջորդ միտքը կամ թեման ճիշտ գնահատելու և տեքստային ներքին կապը ապահովելու համար:՝ Որեւէ մտքի դարգացումն ու ծավալումը պարբերությունում ինքնըստինքյան կապվում է ժամանակային գործոնի հետ, քանի որ դադարը, որը փաստորեն ժամանակի որոշակի հատվածում ծավալվող տեքստի որևէ օղակում կատարվող ժամանակավոր խզումը կամ ընդհատումն է (ժամանակային առումով), օգնում է ընթերցողին կենտրոնացնելու իր ուշադրությունը ժամանակի տվյալ հատվածում կատարվող գործողությունների ու երևույթների վրա:

Այս առումով «ժամանակային կոնտինումի (ընթացող ժամանակը— Ա. Ա.) մեջ կատարվող ընդհատումները այնքան անհրաժեշտ են մտավոր գործունեության համար, որքան ֆիզիկական վարժությունները: ...ուշադրության փոխանցումը մեկ օբյեկտից մյուսին՝ ՎՖՄ կամ պարբերության ծավալման ընթացքում նույնքան անհրաժեշտություն է որքան ֆիզիկական վարժությունների՝ մեկը մյուսով փոխարինելը» (16—51):

* Տեքստային ներքին կապ ստեղծվում է հասկանալի տեքստի սոսկ տրամաբանական շարադրանքն ու կապակցվածությունը: Դա մի բարդ կոմպլեքս է, որն իր մեջ ներառում է քերականական, իմաստային, կառուցվածքային մի շարք գործոններ, որոնք ապահովում են տեքստի ամբողջականությունը:

Դադարները գեղարվեստական տեքստում կարող են իրականանալ և ընկալվել ոչ միայն ուղղակիորեն՝ ֆիզիկական առումով (մի գլխից մյուսին անցնելիս արհեստականորեն խղվում է մտքի ֆիզիկական կապը, որոշ ժամանակ է անցնում), այլ նաև դադարը կարող է տարածվել շոշափվող նյութի վրա ժամանակագրական առումով։ Որևէ նկարագրով ուղ երևույթ կամ դիպք ավելի հստակ ու պատճառաբանված ներկայացնելու համար հրեմն վերադառնում են անցյալին և ներկայացնում վաղուց կատարված իրադարձություններ, որոնք սակայն օրգանապես կապված են տեքստում ներկայացվող դեպքերի հետ։ Այս արվում է նոր պարբերությունների միջոցով, որոնք հրեմն կարող են հանդես գալ նոր մասերի, հատվածների, հրեմն նույնիսկ գլուխների ձևով։ Սա այն դեպքն է, երբ պարբերությունը ոչ թե համընկնում է ՎՅՄ-ին, այլ վերջինիս ընդգրկում է իր մեջ որպես բաղադրիչ և բովանդակություն կաղմող գործոն։ Այստեղ հարկ է նշել, որ գեղարվեստական գրականության մեջ ավելի ցայտուն քան գիտական տեքստերում է, դեպքերի կապն ու փոխպայմանավորվածությունը, անկախ ժամանակային գործոնից, անպայմանորեն արտացոլվում է պարբերությունների մեջ։ Բավարարվենք մեկ նմուշով։

«Տղիքն անտառապահի հրացանն ուղեցին, և անտառապահն ինքը եկավ։ Տղիքից մի երկուսն ասացին «մեղք է», քանց այդտեղ Անտոնյան Ջավենն ասաց. «Իմ երեխերն ավելի մեղք են»։ Նրա տունը գերեզմանոցի մոտ է, և շունն ամենից շատ նրանց ականջների մեջ էր վայում։ Անտոնյան Ջավենն ասաց. «Իմ երեխերը մեղք չեն, շունն է մեղքը»։ Անտառապահը դնաց մտավ գերեզմանոց, կանգնեց շան դեմ, հրացանն ուսից իջեցրեց, փողը դրեց շան աչքերի մեջտեղը, իսկ շունը վալում էր—վառուտու՜... Շունը մնաց այդպես գլուխը թաթերին պռակած, թեև հրացանը ճանաչում էր։

Պատերազմից հետո, երբ ես փոքր էի և սարում էի և վանու համար շներ գողացա, երբ գալը շատ էր և բոլոր հովիվների համար միայն մի մաշկած Չամբար կար, երբ վանուն ամուսնացրին, երբ Ասատուրը բանակից եկել էր, երբ Դանելանց Արտեմ քեռին դեռ շվի էր փշում, երբ թուրքերի քոչը գալիս ու գալիս էր, այդ գարնանն ահա հովիվներին հրացան էին տվել, ամեն մի կրակոցի շները ցրվ էին գալիս—և այդ գարնանից ահա այդ շունը ճանաչում էր հրացանը, վախենում էր հրացանից, բայց հիմա չփախավ, մնաց այդտեղ գերեզմանի մոտ» (11, 237)։

Մեջբերված հատվածը բովանդակային փաստական, և հատկապես ենթատեքստային բովանդակությամբ հագեցած հաղորդման շատ հաջող նմուշ է։ Երկու պարբերություններում, որոնք իրենց մեջ պարունակում

են փաստորեն մի քանի պարբերությունների նյութ,* հեղինակը ներկայացնում է ոչ միայն մի ամբողջ ժամանակահատված (հետպատերազմյան գյուղի վիճակը), այլ նաև տեքստի միջուկը կազմող հերոսին և նրա հետ կապված հիմնական դեպքերի ու դեպքերի զարգացման տրամաբանական ընթացքն ու վախճանը:

Առաջին պարբերությունում առանձնացվում են երկու ՎՖՄ-ների՝ առաջին պարբերության սկզբից մինչև «Իմ երեխանքը մեզք չեն, շունն է մեզք» նախադասությունը, իսկ մյուսը՝ այդտեղից մինչև տվյալ պարբերության վերջը: Ինչպես տեսնում ենք, առաջին ՎՖՄ-ն կազմված է չորս նախադասությունից, իսկ երկրորդը՝ երկու, սակայն բոլորը միասին միավորվում են մեկ պարբերության մեջ, որը փաստորեն մեկ ամբողջական, ավարտուն խոսքային միավոր է:

Մեջբերված հատվածի երկրորդ պարբերությունը կոնտինումի տարբեր հատվածների միջև գոյություն ունեցող իրադրային, իմաստային և տրամաբանական կապը դրսևորելու լավագույն նմուշ է: Այդ կապը իրականանում է «եբբ» ընդհանրացնող հարաբերական դերանվան միջոցով, որը հանդես է գալիս որպես կոնտինումի տարբեր հատվածները միացնող օղակ: Մեջբերված հատվածի երկրորդ պարբերությունը համընկնում է ՎՖՄ-ին: Ինչ վերաբերում է հատուկթավորմանը, ապա այդտեղ գործում են այլ սկզբունքներ, որոնց մեջ հիմնական ուշադրությունը սեռվում է տեքստի տրամաբանական հատվածմանը:

Կառուցվածքային տեսակետից գիտական տեքստը նույնպես կարող է կազմված լինել հատորներից, մասերից, գլուխներից, ենթագլուխներից, պարագրաֆներից (վերջիններս բացակայում են գեղարվեստական տեքստում), պարբերություններից, ՎՖՄ-ից, նախադասություններից: Սակայն գիտական տեքստի կառուցվածքային առանձնահատկությունները, որոնց հետ ծանոթացանք վերևում (սահմանումներ, համարակալումներ, ծանոթագրություններ, տողատակ, հապավումների ցուցակ, ամփոփումները, ուսումնասիրվող նյութի առատ մեջբերում և այլն), որոնք տեքստում ունեն իրենց բնորոշ գործառնությունը, գիտական տեքստի հատվածումը տարբերակում են գեղարվեստականից:

Շարադրման տրամաբանական հետևողականությունը ինչպես փաստական, այնպես էլ ժամանակային (կոնտինումի) առումով պահպանելու համար, գիտական տեքստերում տրվում են տողատակեր, որոնք կապող օղակներ են հիմնական տեքստի և տեքստից արված շեղումների միջև:

* 2. Մաթևոսյանի գրելաճը աչքի է ընկնում փաստերի գերհագեցած, խտացած հաղորդմամբ, որը և հեղինակի յուրահատկություններից է:

Մանրթագրությունները և ժամանակագրական հիշեցումները՝ մեջբերումների ձևով, գիտական տեքստում ապահովում են ռետրոսպեկտիվայի և պրոսպեկտիվայի գործառությունը: Պարբերությունները, որոնք կարող են հանդես գալ պարագրաֆների, նաև տառային կամ թվային համարակալումների ձևով, տեքստային այն միավորներն են, որոնք ապահովում են գիտական տեքստի պրագմատիկ-գործնական նպատակի իրագործումը, փաստերի ու երևույթների, պատճառական ու տրամաբանական շարադրանքն ու դրանց նկատմամբ ընթիցողի ուշադրության կենտրոնացումը:

Տեքստի (անկախ նրա բնույթից) հատուկավորումը նկատի ունի երկու օբյեկտ՝ ընթերցողին և իրեն՝ հեղինակին: Ընթերցողի համար կարևոր է տեքստը հատուկավորել այնպիսի հատվածների, որոնք հեշտացնեն և մատչելի դարձնեն հաղորդման էության ընկալումը: Հեղինակի համար կարևոր է հստակ և պարզորոշ ներկայացնել հատվածների տարածության և ժամանակի մեջ ծավալվող տրամաբանական (և այլ կարգի) կապերն ու հարաբերությունները: Նշված երկու գործոնները միաձուլվում են պարբերությունների մեջ, որոնք հաճախ կազմված լինելով մեկից ավելի ՎՅՄ-ից, դառնում են տեքստի լեզվական, իմաստային, քերականական և կառուցվածքային առանձնահատկությունները ներկայացնող միավորներ:

Նշվեց, որ պարբերությունը և ՎՅՄ-ն կարող են չհամընկնել: Այս դեպքում (մեր վերջին տեքստային մեջբերումը) պարբերության, որպես տեքստի միավորի, բաղադրիչներ են ՎՅՄ-ն և նախադասությունը: Ներկայանալով որպես տեքստի միավոր, պարբերության համար անհրաժեշտ են իմաստային, քերականական, կառուցվածքային կապերի ու փոխհարաբերությունների դրսևորումներ, որոնք իրականանում են ՎՅՄ-ի միջոցով: Վերջինս իր հերթին, որպես ելակետային նյութ, գործ ունի բառերի, դրանց իմաստային, քերականական ու կառուցվածքային առանձնահատկությունների ու փոխկապակցությունների հետ, որոնք իրականանում են նախադասությունների միջոցով:

Տեքստը, այսպիսով, որպես լեզվական խոշոր միավոր, դառնում է հատուկավորման օբյեկտ: Դրանից ստացված առանձին լեզվական միավորները, որպես տեքստի կազմիչներ, ենթակա են վերլուծման, հետևաբար օժտված են ինչ-որ չափով ինքնուրույնությամբ և տարբերակիչ հատկանիշներով: Այդ օղակները իրար նկատմամբ զտնվում են աստիճանական հարաբերության մեջ և ունեն շփման, երբեմն էլ հատման կամ

ձուլման կետեր: Տեքստի բաղադրիչների ինքնուրույնությունը պայմանական բնույթ ունի, (քանի որ տեքստ կազմող բոլոր օղակները, վերջ ի վերջո, բխում են տեքստից և ծառայում են նրան): Այն կարող է պատկանել նրա հնչյունաբանական, բառային, քերականական կամ իմաստային կողմին:

Պարբերությունը (և ՎՅՄ-ն) ինքնուրույնություն ցուցաբերելու տեսակետից ամենից ճկուն օղակն է: Պարբերության (ՎՅՄ-ի) ինքնուրույնությունն ունի դրսևորման մի քանի ձևեր. գրաֆիկական, քերականական, բառային, իմաստային, կառուցվածքային, ոճական և այլն:

Պարբերությունը կարող է հանդես գալ ուրիշի խոսքով, մեջբերումով, օտար լեզվի որևէ բառով, հեղինակի մտորումներով, որոնք վերաբերվեն անցյալին և այլն: Գիտական տեքստերում պարբերությունների ինքնուրույնությունը կարելի է դրսևորել սահմանումներով, տառային կամ թվային համարակալումներով, գրաֆիկորեն, քերականորեն (գործողության ժամանակի կատեգորիայի փոփոխությամբ) և այլն: Սակայն պարբերության ճկունությունը արտահայտվում է նաև նրանով որ բացի ներտեքստային կապերը (когезия) ապահովելու գործառությունից, բացի ինքնուրույն գործածություն (автосемантика) ունենալու և կամ թեմայից շեղվելու ու անցյալ վերադառնալու կամ առաջ վազելու հնարավորությունից (ретроспекция и проспекция), պարբերությունն ունի նաև ընդհանրացնելու, բոլոր օղակները միավորելու (интеграция) և այդպիսով տեքստը ավարտելու (завершенность) գործառություն: Դա կարող է դրսևորվել վերջաբանի, ամփոփման ձևով, կարող է լինել ծավալուն կամ ընդհակառակը՝ հակիրճ: Պարբերության այս գործառությունը խիստ կարևոր է գիտական տեքստերում, որտեղ ընդհանրացումներն ու եզրակացությունները մեծ տեղ են գրավում:

Միավորելով տեքստի առանձին հատվածների՝ գլուխների, մասերի և այլն, դրսևորած միտքն ու բովանդակությունը, կենտրոնացնելով առանձին ՎՅՄ-ներ ըստ իմաստի և բովանդակության, ինտեգրացիայի (ընդհանրացման) պրոցեսը վերացնում է այն ինքնուրույնությունը (թրեյսը), որ 'ա տեքստի առանձին մասերի միջև և ամփոփման, վերջաբանի՝ կամ մեկ այլ ավարտում հատվածի ձևով ներկայացնում է տեքստում քննված հարցերի հիմնական էությունն ու ստեղծված եզրակացությունները: Գեղարվեստական տեքստում այս ամբողջացնող հատվածը կարող է և չլինել (երբեմն միայն հանդիպում է էպիլոգի ձևով): Նման տեքստում բովանդակային փաստական նյութից բխող եզրակացություններ ունենալու հոգսը ավելի շատ թողնվում է ընթերցողի հայեցողությանը:

Գիտական տեքստում նման ընդհանրացումներն ու ամփոփումները ոչ միայն ցանկալի այլև անհրաժեշտություն են, այնքան, որ հաճախ անոտացիաներն ու ամփոփումները մտնում են ռեֆերատիվ պարբերությունների մեջ և ներկայանում որպես ամբողջ շխատության ինֆորմանտներ։ Ամփոփումները, վերջաբանները, հետևությունները, եզրակացությունները գիտական տեքստի այն օղակներն են, որոնք ավարտում և ամբողջացնում են տեքստը։ Սրանց մեջ ամենից շատ է դրսևորվում ինտեգրացիայի (միավորման), որպես տեքստ կաղմակերպող պրոցեսի, էությունն ու կարևորությունը։

Ընդհանուր հայտարարի բերելով գլուխների, մասերի, պարբերությունների, ՎՖՄ-ի արտահայտած իմաստները, ինտեգրացիան փաստորեն շեղեցնում է տեքստի նշված օղակների թվացող ինքնուրույնությունը և ներկայացնում է տեքստն իր ավարտուն, ամբողջական ձևով։

Գիտական տեքստերում, ի տարբերություն գեղարվեստականի, տեքստի ավարտելու պրոցեսը ժալալվում է շատ հստակ ֆաստերի տարածության և ժամանակի մեջ կատարվող շարադրանքին (կոնտինումի առումով) հետևում է դրանց ի մի բերելու, ընդհանուր հետևություններ ու եզրակացություններ անելու փուլը (ինտեգրացիայի առումով), որը և ավարտվում է կոնկրետ ամփոփումներով։ Վերջիններս տրվում են առանձին պարբերություններով, որոնք կարող են ունենալ թվային ու ֆառային համարակալման ձև, կարող են և շունենալ այդ, դա պայմանավորված է հեղինակի գործնական նպատակաուղղվածությունից։

Տեքստի ավարտի փուլը բնականաբար վերաբերում է տեքստին ամբողջապես վերցրած և ոչ թե նրա առանձին մասերին։ Այստեղ անհրաժեշտ է մի կարևոր վերապահություն անել, որով և կնշվի այն հիմնական տարբերությունները, որ առկա են գեղարվեստական և գիտական—բանասիրական տեքստերի միջև մի կողմից և բանասիրական—լեզվաբանական, լեզվաբանական—փիլիսոփայական, բանասիրական—գրականագիտական և բանասիրական—բանահյուսության տեքստերի միջև՝ մյուս կողմից։

Հայտնի է, որ գեղարվեստական տեքստերում շարադրանքի ավարտը հիմնականում կապվում է ծավալվող հիմնական դեպքերի ու գործող հերոսների վերջնական ճակատագրի հետ։ Այնուհետև հատուկ թավորված հատվածները՝ գլուխները, ենթագլուխները և այլն, եթե նույնիսկ թույլ են տալիս շեղումներ գործող հիմնական դեպքերից և դեմքերից, վերջ ի վերջո նորից վերադառնում են և ներկայացնելով դրանց վերջնական վիճակը, դրանով էլ ավարտում են տեքստը։ Այս տեսակետից մենք կարող ենք ասել, որ տեքստի հետ կատարվող պրոցեսներից վերջինը՝ ավարտը գեղարվեստական տեքստի համար կիրառելի է ամբողջ տեքստի նկատ-

մամբ: Նույնը չի կարելի ասել գիտական-բանասիրական տեքստի մասին:

Գիտական-բանասիրական տեքստերում մասերը կամ գլուխները, որոնք կարող են ունենալ ենթագլուխներ և այլ հատվածներ, ունեն իրենց ինքնուրույն ավարտվածությունը: Դրանք երբեմն ունենում են նաև տրվյալ մասին կամ գլխին վերաբերող եզրակացություններ ու հետևություններ: Վերջիններս դրսևորվում են պարբերությունների միջոցով, որոնք կարող են լինել նաև համարակալված: Այս դիտողությունը ամբողջապես վերաբերում է լեզվաբանական-բանասիրական, լեզվաբանական-փիլիսոփայական տեքստերին և որոշ վերապահումներով՝ գրականագիտական: Ինչ վերաբերում է բանասիրական-բանահյուսական տեքստերին, ապա դրանցում հիմնական տեղը ծավալի տեսակետից տրվում է մեջբերված նյութին, իսկ հեղինակի դիրքորոշային-բովանդակային շարադրանքը, փաստորեն, հետևությունների և անոտացիաների արժեք է ստանում: Այնպես որ մեր դեպքում խոսքը հիմնականում լեզվաբանական, գրականագիտական և լեզվական-փիլիսոփայական տեքստերին է վերաբերում:

Այսպիսով, գիտական տեքստի համար ինտեգրացող միակ օղակի գործառությունը փաստորեն հանդես են գալիս ամփոփումը, անոտացիան, որոնք երբեմն տրվում են նաև տեքստի սկզբից (օր. անոտացիան):

Բերենք բանասիրական-գիտական տեքստերի հատվածման մի քանի նմուշներ:

«Փիլիսոփայություն և լեզու» աշխատությունը ⁽⁶⁾ բաժանված է 5 գլուխների, որոնք շնայած արժարժված ընդհանուր թեմային, ունեն այնքան ինքնուրույնություն, որ կարող են դիտվել որպես առանձին տեքստեր: Գլուխներից երեքը ունեն պարագրաֆներ, մյուս երկուսը՝ ոչ: Ոչ մի գլխի առանձին եզրակացություններ չեն հետևում: Դրանց փոխարեն տեքստին նախորդում է երեք պարբերությունից կազմված անոտացիան, որտեղ ներկայացված են տեքստում քննարկված հիմնական հարցերը:

Լեզվաբանական-բանասիրական մեկ այլ տեքստ, ձևավորման տեսակետից լիարժեք է, ունի անոտացիա, առաջաբան, ներածություն, վերջինիս կազմի մեջ մտնող երկու պարագրաֆներ, շորս բաժիններ, որոնք իրենց հերթին կազմված են ենթաբաժիններից, վերջիններս էլ պարագրաֆներից: Բաժինները օժտված են այնքան ավարտվածությամբ, որ կարող են դիտվել որպես առանձին ուսումնասիրություններ: Ամբողջ տեքստի համար ինտեգրացիայի օղակը տեղավորված է ներածության մեջ՝ իր երկու պարագրաֆներով, որտեղ փաստորեն համառոտակի շարադրվում են տեքստում արժարժված հիմնական հարցերը: Սակայն եթե

որն է բաժին ներկայացվի որպես ինքնուրույն տեքստային միավոր՝ իրեն բնորոշ հատկություններով, ներածական մասը անպայմանորեն պետք է վերափոխվի ու հարմարեցվի այդ նոր տեքստին: Սա նշանակում է, որ բաժինների ավարտվածությունը բավականաչափ պայմանական է, քանի որ դրանք որպես տեքստի մասեր մտնում են ընդհանուր ներածականի տակ:

Գրականագիտական տեքստերն այս տեսակետից ավելի մոտ են գեղարվեստական տեքստերին: Այնտեղ հետևությունները, որոնք կարող են տրվել նաև տեքստի շարադրման ընթացքում, վերջին օղակում ի մի են բերվում և ինտեգրացիայի շնորհիվ տեքստը ավարտվում և ամբողջանում է արդեն տեքստում արժարժված նյութը լիովին բացահայտելու և սպառելու հետ զուգահեռ:

Այսպիսով, ունենալով հանդերձ շատ ընդհանուր կողմեր, գիտական բանասիրական տեքստերը իրենց լեզվական, քերականական, իմաստային ու կառուցվածքային առանձնահատկություններով տարբերվում են միմյանցից, դրանով իսկ ներկայացնելով ուսումնասիրության ու վերլուծման ինքնուրույն օբյեկտներ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Արրահամյան Ս. Գ., «Ժամանակակից հայերենի քերականություն», Երևան, 1969:
2. Արրահամյան Ս. Գ., Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981:
3. Արամսյան Ս. Ռ., Ն. Ա. Պառնասյան, Հ. Ա. Զեմելյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2, Երևան, 1974:
4. Առաքելյան Վ., Հայերենի պարբերություն, Երևան, 1968:
5. Աղայան Է. Բ., Լեզվաբանության ներածություն, Երևան, 1967:
6. Բոսայան Գ. Ա., Փիլիսոփայություն և լեզու, Երևան, 1972:
7. Գրիգորյան Ռ., Հայ ազգագրություն, Բանաստեղծություն, Երևան, 1983:
8. Թամրազյան Հ. Ռ., Գրական ուղիներում, Երևան, 1962 թ., Զանոնյան Գ. Բ., Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974, Երևան, 1981: Պառնասյան Ն. Ա., Քերականական համաձայնություններ ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1979:
9. Հախվերդյան Լ., Հովհաննես Թումանյան, Երևան, 1969:
10. Հախվերդյան Հ. Գ., Պարբերությունը Գ. Գեմիլիոնյանի պատմվածքներում, Լեզվի ու ոճի հարցեր, 1977:
11. Մարտոսյան Հ. Ռ., Մեր վազրը, Երևան, 1978:
12. Զանոնյան Գ. Բ., Հին հայերենի հոլովման սխեմներ և նրա ծագումը, Երևան, 1959:
13. Զանոնյան Գ. Բ., Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Երևան, 1974:
14. Античные теории языка и стиля, М., 1936, Արեգյան Մ., Հայ հին գրականության պատմություն, հ. Երևան, 1944, ճույնը, Աշխարհարարի շարահյուսություն, Վաղարշապատ, 1912:

15. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа, «Новое в лингвистике», вып. 4, М., 1965.
16. Галперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования, М., 1981.
17. Гаспаров Б. М. Принципы лингвистического описания уровня предложений, УЗ Тартусского ун-та, 1975, вып. 347; Структура дюрмальной связи предложений в современном русском языке, УЗ Тартусского ун-та, 1975, вып. 347.
18. Гиндин С. И. Советская лингвистика текста. Некоторые проблемы и результаты (1948—1975). Изв. АН СССР, серия литературы и языка. 1977, № 4 (библиография). «Лингвистика текста», материалы научной конференции, ч. I, и II, М., 1974; «Текст и аспекты его рассмотрения». Тезисы докладов и сообщений межвузовской научно-методической конференции (25—27 января, 1977 г.), М., 1977 г.
19. Головин Б. Н. Лингвистические термины и лингвистические идеи, ВЯ, 1976, № 3, стр. 33.
20. Зарубина Н. Д. К вопросу о лингвистических единицах текста. Синтаксис текста, М., 1979, стр. 103.
21. Мистрик И. Математико-статистические методы в лингвистике, ВЯ, 1967, № 3.
22. Рохлин А. С. Сложные синтаксические единства и местоименно-наречными словами после разделительной паузы. Единицы различных уровней в языке и речи. *Краснодар, 1972, с. 11.
23. «Синтаксис текста», М., 1979.
24. Halliday M. A. K. The place of „Functional Sentence perspective“ Prague, 1974, p. 48 („Text is language in use“).
25. Harweg R. Text linguistik. In „Perspektiven der Linguistik“. Bd. 2-Stuttgart. 1947.
26. Skalicka V. The need for a linguistics of „la parole“.—„Recueil linguistique de Bratislava“, 1, 1948. (A. Prague School reader in linguistics. Bloomington, 1964).